ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Greek Review of Social Research

Vol 100 (1999)

100, Γ'

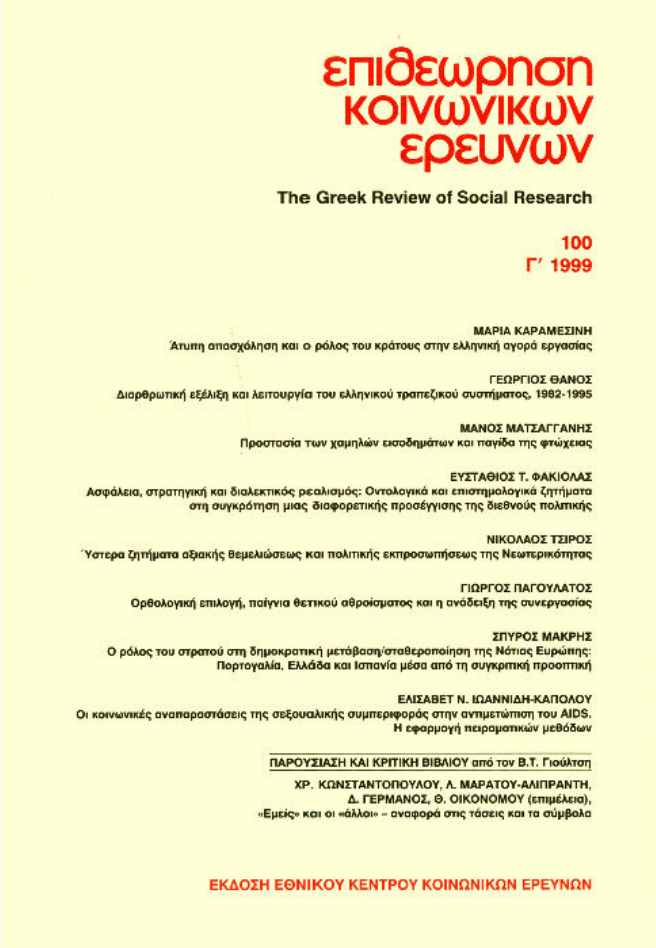

Ορθολογική επιλογή, παίγνια θετικού αθροίσματος και η ανάδειξη της συνεργασίας

Γιώργος Παγουλάτος

doi: 10.12681/grsr.755

Copyright © 1999, Γιώργος Παγουλάτος

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Παγουλάτος Γ. (1999). Ορθολογική επιλογή, παίγνια θετικού αθροίσματος και η ανάδειξη της συνεργασίας. *The Greek Review of Social Research*, *100*, 143–172. https://doi.org/10.12681/grsr.755

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 18/04/2024 14:10:46

Επιθ. Κοιν. Ερευνών, 100, 1999, 143-172

*Γιώργος Παγουλάτος**

ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΛΟΓΗ, ΠΑΙΓΝΙΑ ΘΕΤΙΚΟΥ ΑΘΡΟΙΣΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Συζητούνται οι μεθοδολογικές προϋποθέσεις της ορθολογικής επιλογής. Διακρίνεται η «κοινωνιολογική» εκδοχή της ορθολογικής επιλογής από την αυστηρά ωφελιμιστική «οικονομική» της εκδοχή. Σκιαγραφείται το δίλημμα του φυλακισμένου (δ.φ.), γίνεται περιληπτική αναφορά στο πλήθος των κοινωνικών διαδράσεων που μπορούν να σχηματοποιηθούν με όρους παιγνίου δ.φ. και διερευνώνται οι μηχανισμοί που αποτρέπουν τις κοινωνίες από το να περιπέσουν σε καταστάσεις τύπου παιγνίου δ.φ.. Τέλος, η προσοχή εντοπίζεται στα παίγνια θετικού αθροίσματος. Οι παράγοντες που ενθαρρύνουν τις λύσεις συνεργασίας και την ανάδειξη εκβάσεων θετικού αθροίσματος ιχνογραφούνται με τη βοήθεια περιπτωσιολογικών αναφορών από το πεδίο τόσο της εσωτερικής όσο και της διεθνούς και διεθνοτικής πολιτικής.

«And he knew, and they knew, and each knew
That the other knew that the other knew he knew».
Ezra Pound, *Canto XIX*.

Σύμφωνα με ένα γνωστό και ιδιαίτερα δημοφιλές μεταξύ οικονομολόγων αξίωμα του J. Duesenberry, «η οικονομική επιστήμη ασχολείται με το πώς οι άνθρωποι κάνουν επιλογές· η κοινωνιολογία ασχολείται με το πώς δεν έχουν επιλογές να κάνουν». Η διευρυνόμενη χρήση του υποδείγματος της ορθολογικής επιλογής στην κοινωνιολογία, την πολιτική επιστήμη και τις διεθνείς σχέσεις έχει εν μέρει καταστήσει το αξίωμα αυτό παρωχημένο. Και στους τρεις αυτούς κλάδους των κοινωνικών επιστημών, η επιρροή της ορθολογικής επιλογής κατά τις τελευταίες

* Διδάκτορας Πανεπιστημίου Οξφόρδης και μεταδιδακτορικός εταίρος του Πανεπιστημίου Princeton.

δεκαετίες (ξεκινώντας από το θεμελιώδες έργο των von Neumann and Morgenstern, 1953) είναι πλέον αδιαμφισβήτητη. Μία από τις επιπτώσεις όμως αυτής της διεκδικούμενης ηγεμονίας από πλευράς ορθολογικού υποδείγματος είναι να εμφανίζονται συχνά οι τρεις αυτοί κλάδοι ως υποκείμενοι στο μεθοδολογικό «ιμπεριαλισμό» (ή ακόμα και ως υποκλάδοι) της οικονομικής επιστήμης (Van Parijs, 1981· Riker, 1990· Friedman, 1996). Όπως στη συνέχεια θα υποστηριχθεί, η υιοθέτηση της ορθολογικής επιλογής από τις – πλην των οικονομικών – κοινωνικές επιστήμες δεν αποτελεί απλή μεταφύτευση του νεοκλασικού οικονομικού υποδείγματος σε γειτονικές πειθαρχίες. Η ταύτιση της ορθολογικής επιλογής με το νεοκλασικό υπόδειγμα συνιστά μια εξαιρετικά συσταλτική ανάγνωση του ορθολογιστικού υποδείγματος.[1]

Το άρθρο αυτό αποτελείται από τρία μέρη. Το πρώτο μέρος πραγματεύεται τις μεθοδολογικές προϋποθέσεις της ορθολογικής επιλογής, τη σχέση της με την οικονομική ανάλυση, το περιεχόμενο και τα όρια του ορθολογισμού. Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στη θεωρία των παιγνίων και ειδικότερα στο δίλημμα του φυλακισμένου. Εξετάζουμε τη γενικότερη αναλυτική και ευριστική σημασία του, με ιδιαίτερη θεωρητική έμφαση στην ανάδειξη της συνεργασίας. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος αξιοποιούμε ιδέες που προέρχονται από τη θεωρία των παιγνίων, για να εξετάσουμε συγκεκριμένες περιπτώσεις που εκφράζουν στην πράξη αυτό που ονομάζουμε «παράδειγμα συνεργασίας» (paradigm of cooperation) στο πεδίο τόσο των σύγχρονων διεθνών/διεθνοτικών σχέσεων όσο και της εσωτερικής πολιτικής.

ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΛΟΓΗ: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

Η θεωρία των παιγνίων συνιστά ίσως τη σημαντικότερη θεωρητική επεξεργασία και εφαρμογή του υποδείγματος της ορθολογικής επιλογής. Η par excellence χρήση και των δύο από τη νεοκλασική οικονομική ανάλυση (ή – κατά την κρατούσα άποψη – η προέλευσή τους από την επικράτεια της οικονομικής ανάλυσης) έχει οδηγήσει σε ορισμένες συγχύσεις ως προς το ακριβές περιεχόμενο και τις μεθοδολογικές προϋποθέσεις της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής. Συγκεκριμένα, ταυτίζεται ευρέως το ορθολογικό άτομο της ορθολογικής επιλογής με εκείνο που

1. Θα ήθελα να ευχαριστήσω, χωρίς να εμπλέκω, τον Άρη Χατζή, τον Μάρκο Δραγούμη και τους δύο ανώνυμους κριτές του περιοδικού για εύστοχες παρατηρήσεις στο χειρόγραφο αυτού του κειμένου.

δρα με αποκλειστικό γνώμονα τη μεγιστοποίηση της ωφελιμότητάς του. Η παρουσιάζεται η ορθολογική επιλογή ως ασύμβατη προς κάθε έννοια ηθικοσυναισθηματικών περιορισμών.

Μια συστηματική αντίκρουση των ισχυρισμών αυτών θα απαιτούσε βέβαια πολύ περισσότερο χώρο από αυτόν που αντικειμενικά παρέχεται στα πλαίσια αυτού του άρθρου. Θα αρκεστούμε σε ορισμένες βασικές μεθοδολογικές διακρίσεις. Πράγματι, το νεοκλασικό υπόδειγμα στηρίζεται στο μεθοδολογικό αξίωμα του ιδιοτελούς (self-interested) ατόμου που δρα επιδιώκοντας τη μεγιστοποίηση του ατομικού του συμφέροντος. Δηλαδή, βάση του νεοκλασικού υποδείγματος είναι ο μεθοδολογικός ωφελιμισμός. Η ταύτιση όμως του μεθοδολογικού ορθολογισμού με το μεθοδολογικό ωφελιμισμό είναι λανθασμένη: ο δεύτερος αποτελεί υποσύνολο του πρώτου, που με τη σειρά του είναι υποσύνολο του μεθοδολογικού ατομικισμού. Η θεμελιώδης αξιωματική παραδοχή του τελευταίου, απλά διατυπωμένη, είναι ότι τα κοινωνικά φαινόμενα ανάγονται κατά βάση στη δράση και διάδραση ατόμων, ορθολογικών ή μη. Δηλαδή, η μονάδα ανάλυσης στο μεθοδολογικό ατομικισμό δεν είναι το ορθολογικό άτομο, αλλά το άτομο tout court. Για να γίνει η διάκριση αυτή κατανοητή, ας υποθέσουμε, για παράδειγμα, μια κοινωνιοθεωρητική προσέγγιση ακραίου ψυχολογισμού, κατά την οποία το άτομο – μονάδα ανάλυσής μας – κυριαρχείται από πάθη, ενορμήσεις του ασυνειδήτου και νευρώσεις – δηλαδή, κάθε άλλο παρά εκδηλώσεις ορθολογισμού –. Μια τέτοια προσέγγιση παραμένει ωστόσο συμβατή με τις απαιτήσεις του μεθοδολογικού ατομικισμού. Δεν μπορεί να ειπωθεί το ίδιο για μια ολιστική προσέγγιση (βλ. Γέμτος, 1987, σ. 163 επ.) κατά την οποία, για να πάρουμε ένα προσιτό παράδειγμα, το ελληνικό έθνος καθεαυτό «σκέφτεται», «αισθάνεται» και «δρα» είτε εμφορούμενο από πάθη αιώνων οθωμανικού ζυγού (ολιστικός «ψυχολογισμός»), είτε «με σκοπό» να ανακτήσει τη θέση που του αξίζει στο παγκόσμιο στερέωμα (ολιστικός «ορθολογισμός»). Στη δεύτερη περίπτωση (του έθνους που «δρα» «με σκοπό»...), έχουμε να κάνουμε με ένα χυδαίο ανθρωπομορφισμό που εμφανίζει μια μεταφυσική ολότητα (το έθνος) ως τάχα ενιαίο εμπρόθετο υποκείμενο δράσης.[2] Μια τέτοια θεώρηση δεν θα έπρεπε να θεωρείται

2. Διαφορετική είναι βέβαια η περίπτωση κατά την οποία η χρήση των όρων «έθνος», «χώρα», κ.λπ., ως υποκειμένων δράσης, είναι καθαρά συμβατική, μια βραχύλογη αναφορά στην ηγεσία ή την «κοινή γνώμη» της χώρας αυτής. Διαφορετικό είναι επίσης το ζήτημα της χρήσης της ορθολογικής επιλογής και θεωρίας των παιγνίων στο πεδίο, π.χ., των διακρατικών σχέσεων, με μονάδα ανάλυσης το κάθε κράτος. Στην περίπτωση αυτή οι απαιτήσεις του μεθοδολογικού ατομικισμού και ορθολογισμού εξακολουθούν να πληρούνται, εφόσον τα κράτη παρουσιάζονται σχηματικά ως ενιαία υποκείμενα λογικής, συμφέροντος και δράσης.

συμβατή με τις απαιτήσεις του μεθοδολογικού ορθολογισμού, αν μη τι άλλο διότι δεν πληρεί τις προϋποθέσεις του μεθοδολογικού ατομικισμού, υποσύνολο του οποίου είναι ο μεθοδολογικός ορθολογισμός.

Δείξαμε επομένως ότι μπορεί μια θεωρητική προσέγγιση να είναι ατομικιστική χωρίς να είναι ορθολογιστική. Όμως τι ακριβώς σημαίνει το να είναι το άτομο ορθολογικό και υπό ποιες προϋποθέσεις μπορεί μια συμπεριφορά να χαρακτηριστεί ορθολογική; Σύμφωνα με τον Jon Elster (1989, σ. 30), «για να είναι μια πράξη ορθολογική πρέπει να συνιστά το καλύτερο μέσο ικανοποίησης των επιθυμιών του δρώντος, με δεδομένες τις πεποιθήσεις του». Τι γίνεται όμως αν πιστεύω ακράδαντα ότι ο εμπηγμός μακριών βελονών στο πάνινο ομοίωμα κάποιου αποτελεί τον καλύτερο τρόπο για να τον σκοτώσω; Δεδομένων των πεποιθήσεών μου, η πράξη μου συνιστά πράγματι το καλύτερο μέσο ικανοποίησης της επιθυμίας μου να απαλλαγώ μια για πάντα από το μισητό αυτό πρόσωπο· είμαι όμως ορθολογιστής; Προφανώς όχι. Για το λόγο αυτόν ο Elster προσθέτει μια επιπλέον προϋπόθεση, ότι οι πεποιθήσεις αυτές πρέπει κι οι ίδιες να είναι ορθολογικές με την έννοια να στηρίζονται στη διαθέσιμη για τον δρώντα πληροφόρηση. Πολλές φορές όμως η πληροφόρηση αυτή καλύπτει έναν τεράστιο όγκο διαθέσιμου υλικού. Τι γίνεται αν αναζητώ ένα ξενοδοχείο στη Νέα Υόρκη που να μου παρέχει την καλύτερη συνάρτηση κόστους-ωφέλειας για να περάσω μερικές μέρες; Αν η επιλογή μου πρέπει να συνιστά «το καλύτερο» (με την έννοια του «άριστου») μέσο ικανοποίησης της επιθυμίας μου, τότε πρέπει να συλλέξω πληροφορίες όχι μόνο για τις τιμές όλων των ξενοδοχείων της Νέας Υόρκης, αλλά και για το πλήρες φάσμα των βασικών πλεονεκτημάτων, μειονεκτημάτων και υπηρεσιών τους, προκειμένου να αποφανθώ ποιο είναι εκείνο που παρέχει τον καλύτερο λόγο συνολικής ποιότητας προς τιμή. Θα ήταν ορθολογικό να επιδοθώ σε τέτοιας έκτασης και βάθους έρευνα; Ασφαλώς, όχι· και για το λόγο αυτόν ο Elster προσθέτει μια τρίτη και τελευταία προϋπόθεση: «ο δρων πρέπει να αποκτήσει μια άριστη ποσότητα πληροφόρησης», ή μάλλον να επενδύσει μια άριστη ποσότητα χρόνου, ενέργειας και χρημάτων στη συλλογή της πληροφόρησης αυτής.

Οι τρεις αυτές προϋποθέσεις ορθολογισμού από τον Elster κάθε άλλο παρά εξαντλούν τη συζήτηση· αντιθέτως, την ανοίγουν σε περαιτέρω ερωτήματα και ενστάσεις. Ένα αρχικό ερώτημα που τίθεται αφορά τη σχέση των προτιμήσεων του δρώντος μεταξύ τους και όχι μόνο σε σχέση με τη διαθέσιμη εμπειρική πληροφόρηση. Ο Philippe Van Parijs (1981, σ. 313· πρβλ. Elster, 1989, σ. 22 επ.) αποδίδει στο κριτήριο αυτό

πρωτεύουσα σημασία καταλήγοντας έτσι στον εξής ορισμό: «ορθολογικός δρών είναι κάποιος που, σε οποιοδήποτε δεδομένο χρόνο, έχει συνεπείς (consistent) και πλήρεις (complete) προτιμήσεις σχετικά με τη σειρά των μελλοντικών καταστάσεων στην επέλευση των οποίων μπορεί να συμβάλει, και ο οποίος δρα με τέτοιο τρόπο ώστε να αριστοποιήσει σφαιρικά (globally optimise) τις προτιμήσεις αυτές».

Η απαίτηση της συνέπειας (consistency) και πληρότητας των προτιμήσεων ως προϋπόθεση ορθολογισμού θέτει ίσως τον πήχη πολύ ψηλά. Κι αυτό διότι κατ' αρχήν παραπέμπει στο πρόβλημα των λεγόμενων μη Αρχιμηδείων προτιμήσεων (υποκατηγορία των οποίων είναι οι λεξικογραφικές προτιμήσεις, δηλαδή, η απόλυτη πρόσδεση σε συγκεκριμένες προτιμήσεις) (Elster, 1984, σ. 124 επ.). Το πρόβλημα έχει ως εξής: Οι συνήθεις προτιμήσεις έχουν τη δυνατότητα να λειτουργούν με αυτό που τυπικά ονομάζεται Αρχιμήδειος τρόπος, να υπόκεινται δηλαδή σε σχέσεις ανταλλαγής (trade-offs) μεταξύ τους[3] ή σε ιδιότητες μεταβατικότητας.[4] Υπάρχουν όμως είδη προτιμήσεων που δεν είναι συγκρίσιμες μεταξύ τους ή που ευθέως αντίκεινται στη λογική της μεταβατικότητας. Για παράδειγμα, μεταξύ Μπετόβεν και Μότσαρτ προτιμώ Μπετόβεν, μεταξύ Μότσαρτ και Μπραμς προτιμώ Μότσαρτ, αλλά μεταξύ Μπετόβεν και Μπραμς προτιμώ Μπραμς. Έκφραση του προβλήματος συνιστά αυτό που στη γλώσσα της κανονιστικής πολιτικής φιλοσοφίας είναι γνωστό ως ασυμμετρησιμότητα ή μη-συγκρισιμότητα αξιών (incommensurability of values) (βλ. Raz, 1986, σ. 321-66).[5] Συχνά οι άνθρωποι αρνούνται συνειδητά να δεχθούν ότι δύο πράγματα είναι συγκρίσιμα μεταξύ τους (π.χ., να επισκέπτομαι παλιές εκκλησίες ή να παίζω μουσική στο σπίτι μου· ακόμα σκληρότερα: η ζωή ενός τρίχρονου κοριτσιού με λευχαιμία ή εκείνη μιας μάνας με δύο παιδιά· ελευθερία για το λαό της Ρουάντα ή ελευθερία για το λαό της Ουγκάντα;) κι εντούτοις συχνά υποχρεώνονται από τις περιστάσεις να επιλέξουν ένα από τα δύο ή ακόμα

3. Δηλαδή, αν (x1, y1) είναι προτιμότερο του (x2, y2), τότε μπορούμε πάντοτε να αντιστρέφουμε τη σχέση αυξάνοντας το y2. Υπάρχει δηλαδή ένα y>y2, έτσι ώστε (x2, y) να είναι προτιμότερο του (x1, y1) (Elster, 1984, σ. 126).

4. Δηλαδή, αν α>β και β>γ, τότε απαραίτητα α>γ.

5. Το πρόβλημα που περιγράφουμε προϋποθέτει την υποκειμενικότητα των προτιμήσεων (subjectivity of preferences)· είναι, για το λόγο αυτόν, αδιάφορο για ορισμένη μερίδα της «σκληρής» οικονομικής ανάλυσης, που θεωρεί ότι οι άνθρωποι έχουν κατά βάση παρόμοιες («αντικειμενικές») προτιμήσεις και διαφέρουν μόνο ως προς τις ευκαιρίες που τους περιβάλλουν. Βλ. το αντιπροσωπευτικό άρθρο των Stigler and Becker, 1977.

και να κάνουν ανταλλαγές μεταξύ τέτοιου είδους επιλογών (Raz, 1986, σ. 336). Στην ταινία *Sophie's Choice*, η ηρωίδα, την οποία υποδύεται η Μέρυλ Στριπ, κατατρύχεται από τον εφιάλτη του παρελθόντος της, όταν, Εβραία η ίδια, της δόθηκε η δυνατότητα να σώσει από το ναζιστικό θάλαμο αερίων ένα μόνο από τα δύο μικρά της παιδιά, που αγαπούσε εξίσου, και επέλεξε το αγοράκι της. Το θεωρητικό ζήτημα είναι τεράστιο για να έχουμε την αυταπάτη μιας ακόμα και επιφανειακής προσέγγισης· περιοριζόμαστε να κλείσουμε την παρένθεση στο σημείο αυτό με την επισήμανση ότι τέτοιου είδους παραδείγματα υποδεικνύουν απλώς τα φιλοσοφικά όρια του ορθολογισμού και δεν θα έπρεπε να ταξινομηθούν στην κατηγορία των ανορθολογικών συμπεριφορών.

Σε ένα επίπεδο υψηλότερης γενίκευσης, η συζήτηση οδηγεί στην – άλλως κοινότοπη – παρατήρηση ότι τα υποκείμενα ορθολογικής δράσης παραμένουν πάντως άνθρωποι υποκείμενοι στις αδυναμίες του είδους. Ο Elster (1984) προσφέρει μια φιλοσοφικά συναρπαστική ανάλυση των αποχρώσεων, περιορισμών, παρεκβάσεων και αρνήσεων του ορθολογισμού που απορρέουν, μεταξύ άλλων, από την ιδιαιτερότητα της ανθρώπινης διάδρασης και της ανθρώπινης φύσης. Στα πλαίσια της προσέγγισης αυτής, η δύναμη του ορθολογισμού συχνά εκτροχιάζεται από την υπέρτερη ισχύ του ανθρώπινου συναισθήματος και πάθους (Dunn, 1987). Για το λόγο αυτόν, ο ορισμός του ορθολογικού δρώντος, που λίγο παραπάνω αναφέρθηκε, πρέπει ίσως να συμπληρωθεί με μια ακόμα προϋπόθεση: ο δρων να έχει την ικανότητα να υποτάσσει τα πάθη του στην ορθολογική διαδικασία επιδίωξης των επιθυμιών και προτιμήσεών του, ή, με άλλα λόγια, να είναι σε θέση να θυσιάζει την παρούσα ικανοποίηση για χάρη της μελλοντικής (Elster, 1984, σ. 65-7). Έτσι, η αδυναμία θέλησης έρχεται να καταπολεμηθεί μέσα από στρατηγικές όπως η αυτοδέσμευση, που τόσο ανάγλυφα ο Elster περιγράφει με το παράδειγμα του Οδυσσέα που δέθηκε στο κατάρτι για να αντιμετωπίσει τον πειρασμό των Σειρήνων.

Διακρίνουμε επομένως έτσι δύο βασικά είδη ορθολογισμού. Τον «καθαρό» (pure), τέλειο, ορθολογισμό (perfect rationality) του ατόμου που είναι σε θέση να ενεργεί για τη μεγιστοποίηση των επιθυμιών και προτιμήσεών του απερίσπαστος από αδυναμίες θέλησης. Και τον δεύτερο τη τάξει (second-best) ή ατελή ορθολογισμό (imperfect rationality), που επιστρατεύει έμμεσες στρατηγικές, όπως η αυτοδέσμευση που παραπάνω αναφέρθηκε, για να τιθασεύσει τις αδυναμίες της θέλησης. Και τα δύο αυτά είδη ορθολογισμού πάντως ανήκουν σε μια κοινή κατηγορία, αυτή του μεγιστοποιητικού ορθολογισμού (maximising

rationality). Πράγματι, και οι δύο ορισμοί που αναφέραμε παραπάνω μιλούν για αριστοποίηση ή μεγιστοποίηση των επιθυμιών και προτιμήσεων. Όμως, η επιδίωξη της αριστοποίησης, όπως παραπάνω αναφέρθηκε, πολύ συχνά δύναται να καταλήξει σε ανορθολογισμό: απαιτεί χρόνο και ενέργεια που θα μπορούσαν να διοχετευθούν αποτελεσματικότερα σε άλλες δραστηριότητες. Θα μπορούσε εξάλλου να προβληθεί ότι η επιδίωξη της αριστοποίησης γενικά αφ' εαυτής οδηγεί σε μια αέναη παλινδρόμηση (infinite regress): η επιλογή της άριστης λύσης προϋποθέτει μια επιλογή της άριστης δαπάνης πόρων για την επιλογή της άριστης λύσης, που με τη σειρά της προϋποθέτει μια άριστη επιλογή για την άριστη επιλογή, και ούτω καθεξής, ad infinitum. Έτσι, μια σειρά παραγόντων του «πραγματικού κόσμου» (οι υπολογισμοί δεν είναι ούτε στιγμιαίοι ούτε αλάνθαστοι, το συναλλακτικό κόστος και το κόστος πληροφόρησης είναι πάντοτε παρόντα και αποτρεπτικά) οδηγεί στην ανάδειξη του γνωστού δεύτερου είδους ορθολογισμού, του περιορισμένου (bounded) ή «αρκούντως ικανοποιητικού» (satisficing) ορθολογισμού: να επιλέγει δηλαδή κανείς κάτι που είναι όχι άριστο αλλά «όσο γίνεται» καλό (good enough) (Simon, 1954· Van Parijs, 1981, σ. 313· Elster, 1989, σ. 35).

Προσδιορίσαμε λοιπόν το περιεχόμενο του μεθοδολογικού ορθολογισμού και διακρίναμε ανάμεσα σε διαφορετικά είδη ορθολογισμού. Η ως τώρα ανάλυση ενισχύει την αρχική μας παρατήρηση για τη σχέση μεταξύ ορθολογισμού και ωφελιμισμού. Πράγματι, ο ορθολογισμός όπως τον ορίσαμε είναι έννοια ουσιωδώς ευρύτερη της απλής μεγιστοποίησης της ατομικής ωφελιμότητας που εισηγείται ο μεθοδολογικός ωφελιμισμός ως κατευθυντήρια αρχή των ανθρώπινων πράξεων. Ο ορθολογισμός θέτει απαιτήσεις εργαλειακής συνέπειας μεταξύ πεποιθήσεων, επιθυμιών και δράσης· το περιεχόμενο όμως των πεποιθήσεων και επιθυμιών αυτών υπόκειται στην αξιοθετική ευχέρεια του υποκειμένου, αρκεί μόνο οι πεποιθήσεις αυτές να θεμελιώνονται ορθολογικά στη διαθέσιμη εμπειρική πληροφόρηση.

Έτσι, το άτομο παραμένει ορθολογικό ακόμα κι αν οι πεποιθήσεις και επιδιώξεις του αντίκεινται ευθέως στην έννοια της ατομικής ωφελιμότητας: μια στάση υπαγορευόμενη από την καντιανή ηθική· μια ατομική συμπεριφορά στρατευμένη στο ιδανικό της επιδίωξης της μεγαλύτερης δυνατής ευτυχίας για το μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ανθρώπων – ο «ωφελιμισμός της πράξης» (act-utilitarianism) (Williams, 1976, σ. 96 επ.) που ως ηθική αρχή αντιτίθεται στον ατομικό ωφελιμισμό· η αλληλεγγύη (Monroe et al.,1991), η αυταπάρνηση, ακόμα και η αυτοθυ-

σία: όλες αυτές οι ηθικές στάσεις υπαγορεύουν αντίστοιχες ατομικές επιθυμίες και ενέργειες που δεν θα έπρεπε να θεωρούνται ασύμβατες προς τον ορθολογισμό, υπό τον όρο ότι ανταποκρίνονται στις προϋποθέσεις εσωτερικής συνέπειας που ο τελευταίος αξιώνει.

Αυτό βέβαια είναι διαφορετικό από το να υποστηρίξει κανείς ότι ο μεθοδολογικός ορθολογισμός είναι τάχα σε θέση να εξηγήσει πλήρως και επαρκώς πώς αυτές οι θεμελιώδεις πεποιθήσεις και προτιμήσεις προέκυψαν πρωτογενώς. Ένα τέτοιο επεξηγηματικό εγχείρημα είναι ομολογουμένως πέρα από τις δυνατότητες της μεθοδολογικά ορθολογιστικής κοινωνιολογίας, ακριβώς διότι πεποιθήσεις και προτιμήσεις δεν μπορούν να αναχθούν σε ένα ορθολογιστικό πλαίσιο (Van Parijs, 1981, σ. 311· Elster, 1978, σ. 162-3 και 1984, σ. 141 επ.). Διάφορες σχετικές θεωρητικές απόπειρες παραμένουν ατελείς και πάντως συνήθως ειλικρινείς ως προς τις εγγενώς περιορισμένες δυνατότητές τους. Για παράδειγμα, η θεωρητική επεξεργασία της έννοιας των κανόνων κοινωνικής ηθικής (norms) συνιστά μια προσπάθεια υπαγωγής της ατομικής ορθολογικής δράσης σε κοινωνικούς κανονιστικούς περιορισμούς, που με τη σειρά τους μπορεί να έχουν προκύψει εξελικτικά ως αποτέλεσμα σωρευτικών διαδικασιών μεγιστοποίησης της αποτελεσματικότητας (Hayek, 1952· Coleman, 1990). Είναι αναμφίβολο ότι οι περιβάλλοντες αυτοί κανονιστικοί περιορισμοί επηρεάζουν την ατομική δράση καθορίζοντας το εξωτερικό της πλαίσιο, προσδιορίζοντας το εφικτό σύνολο (feasible set) ατομικών επιλογών και νοηματοδοτώντας τις επιλογές αυτές. Μια «σκληρή» ορθολογιστική ερμηνεία θα πρότεινε ότι τα άτομα τείνουν να συντάσσονται με τις υποδείξεις των κανονιστικών επιταγών, προκειμένου να αποφύγουν την κοινωνική αποδοκιμασία που η αποκλίνουσα συμπεριφορά συνεπάγεται. Έτσι, παρότι η δράση που οι κανονιστικές επιταγές υποδεικνύουν δεν αποβλέπει στην έκβαση (outcome-oriented), ο ατομικός λογισμός συμμόρφωσης προς τις κανονιστικές επιταγές αποβλέπει σ' αυτήν (Elster, 1993, σ. 5). Μια ακόμα σκληρότερη «οικονομική» προσέγγιση θα εξηγούσε την εναρμόνιση προς κοινωνικές κανονιστικές επιταγές ως μια ορθολογική μέθοδο εξοικονόμησης του κόστους της ατομικής απόφασης (decision cost).

Σε κάθε περίπτωση όμως, ο homo sociologicus της ορθολογιστικής κοινωνιολογίας παραμένει πλάσμα εξαιρετικά περίπλοκο, που η ορθολογικότητά του είναι περιορισμένη και υποκείμενη στις ηθικοσυναισθηματικές υποδείξεις, ανασχέσεις και αδυναμίες της ανθρώπινης φύσης, που οι προτιμήσεις του είναι υποκειμενικές, κοινωνικά επηρεαζόμενες και μεταβλητές. Αντιθέτως, πλάσμα εγωιστικό, μονοκόμματο

και μονολιθικό, ο homo economicus της ωφελιμιστικής οικονομικής επιστήμης είναι απόλυτα ορθολογικός, εμφορείται από σταθερές προτιμήσεις και δρα με αποκλειστικό γνώμονα τη μεγιστοποίηση του ατομικού συμφέροντος και της ωφελιμότητάς του (βλ. Becker, 1977· Stigler and Becker, 1977· Stigler, 1981). Επομένως, η χρήση του όρου «ορθολογισμός» από την οικονομική επιστήμη παραπέμπει σε μια στενότερη και σχετικά ακατέργαστη εκδοχή ορθολογισμού, που ταυτίζεται με αυτό που ονομάσαμε μεθοδολογικό ωφελιμισμό και που εξηγεί τη χρήση του όρου «ορθολογισμός» στο λεξιλόγιο της οικονομικής ως πρακτικού συνωνύμου του «εγωισμού» – βλ., για παράδειγμα, τη δριμεία κριτική του Albert Hirschman (1986) στη μονολιθικότητα της οικονομικής προσέγγισης και του Amartya Sen (1987, σ. 15 επ.) στον εγωισμό του ορθολογικού «οικονομικού ανθρώπου» –. Δείξαμε γιατί η ταύτιση αυτή είναι αβάσιμη, καθόσον τουλάχιστον εκτείνεται έξω από το πεδίο της οικονομικής επιστήμης.

Εκκρεμεί μια τελική ουσιαστική διάκριση. Ο ορθολογισμός στον οποίο αναφερθήκαμε στο τμήμα αυτό του άρθρου αναφέρεται εν πολλοίς στη λήψη αποφάσεων και στη δράση του ορθολογικού ή λιγότερο ορθολογικού ατόμου μέσα στα πλαίσια ενός περιβάλλοντος που δεν μας απασχόλησε ιδιαίτερα, διότι το θεωρήσαμε συμβατικά ως σταθερό ή αμετάβλητο, με την έννοια ότι δεν αντιδρά στις ενέργειες του δρώντος ατόμου. Εξετάσαμε δηλαδή στο τμήμα αυτό κατά βάση την παραμετρική ορθολογικότητα (parametric rationality), που μας επέτρεψε να επικεντρώσουμε την προσοχή μας στην έννοια και στην κυρίως ενδογενή διαδικασία της ορθολογικής επιλογής. Η θεωρία των παιγνίων όμως αναφέρεται όχι σε μονομερή δράση, αλλά σε διάδραση μεταξύ δρώντων υποκειμένων, και σε περιβάλλον όχι σταθερό, αλλά δυναμικά μεταβαλλόμενο ως αποτέλεσμα των διαδράσεων αυτών. Αναφέρεται δηλαδή σε ένα δεύτερο είδος ορθολογικότητας, σημαντικότερης από την παραμετρική, στη στρατηγική ορθολογικότητα (strategic rationality), και αυτή θα υπονοείται ως μεθοδολογική προϋπόθεση κατά την ανάλυση της θεωρίας των παιγνίων και του διλήμματος του φυλακισμένου.

ΤΟ ΔΙΛΗΜΜΑ ΤΟΥ ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΟΥ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ

Η θεωρία των παιγνίων είναι η τυπική μελέτη ορθολογικών αποφάσεων σε συνθήκες διάδρασης μεταξύ δύο ή περισσότερων δρώντων υποκειμένων/«παικτών». Οι «παίκτες» πρέπει να κάνουν τις επιλογές τους, έχουν προτιμήσεις ως προς τα αποτελέσματα των επιλογών αυτών και

διαθέτουν κάποιο βαθμό γνώσης για τις επιλογές και τις προτιμήσεις ο ένας του άλλου. Το αποτέλεσμα εξαρτάται από τις επιλογές όλων των «παικτών». Δεν υπάρχει «άριστη» επιλογή αφ' εαυτής· αυτή διαμορφώνεται σε συνάρτηση προς τις επιλογές των άλλων. Με άλλα λόγια, η θεωρία των παιγνίων είναι η τυπική μελέτη των ορθολογικών και συνεπών (consistent) προσδοκιών που οι δρώντες/παίκτες μπορούν να έχουν σχετικά με τις επιλογές τους (Schelling, 1984, σ. 214-5).

Το δίλημμα του φυλακισμένου (prisoner's dilemma) είναι το γνωστότερο από τα παίγνια αυτά και ίσως το πλέον ευριστικό ως προς τη δυνατότητα ανάλυσης ενός ευρύτατου φάσματος κοινωνικών διαδράσεων. Η ιστορία, σε μία από τις εκδοχές της, είναι γνωστή. Δύο εγκληματίες, ο Α και ο Β, συλλαμβάνονται στο δρόμο για τη ληστεία μιας τράπεζας, με έναν αριθμό ενοχοποιητικών εργαλείων στην κατοχή τους. Ωστόσο, επειδή δεν υπάρχουν αποδείξεις εναντίον τους, μεταφέρονται στο αστυνομικό τμήμα, όπου τοποθετούνται σε ξεχωριστά κελιά και ζητείται από τον καθένα να κάνει μια πλήρη ομολογία. Σε αντάλλαγμα για την ομολογία του ο καθένας θα λάβει επίσημη χάρη και θα αφεθεί ελεύθερος, ενώ ο συνεργός του θα εισπράξει πολυετή φυλάκιση. Καθένας πρέπει να αποφασίσει αν θα ομολογήσει ή όχι χωρίς να γνωρίζει τι θα πράξει ο συνεργός του. Έτσι, ο καθένας έχει δύο επιλογές: να ομολογήσει (δηλ. να «καρφώσει» το συνεργό του: η λύση της «αποστασίας») ή να μην ομολογήσει (να μην «καρφώσει»: η λύση της συνεργασίας). Με δεδομένο το θεσμικό πλαίσιο των καθορισμένων συνεπειών της κάθε επιλογής,[6] οι δύο φυλακισμένοι δρώντας ορθολογικά ομολογούν αμφότεροι, με αποτέλεσμα να εισπράξουν από 3 χρόνια φυλακής, ενώ αν κανείς δεν ομολογούσε θα εισέπρατταν μόνο 1 χρόνο. Δηλαδή, η λύση στο παίγνιο αυτό, το σημείο ισορροπίας του και η επικρατούσα στρατηγική του είναι η επιλογή της «αποστασίας», της μη συνεργασίας των δύο συνεργών μεταξύ τους. Ως αποτέλεσμα αυτής της καθαρά ορθολογικής επιλογής του καθενός προς την κατεύθυνση της καλύτερης επι-

6. Το πλαίσιο ποινών είναι το εξής: Αν ούτε ο Α ούτε ο Β ομολογήσουν, τότε φυλακίζεται ο καθένας τους για 1 χρόνο. Αν ο Α δεν ομολογήσει και ο Β ομολογήσει, τότε ο Α φυλακίζεται για 5 χρόνια και ο Β αφήνεται ελεύθερος. Αν ο Α ομολογήσει και ο Β δεν ομολογήσει, τότε ο Α αφήνεται ελεύθερος και ο Β φυλακίζεται για 5 χρόνια. Αν και ο Α και ο Β ομολογήσουν, τότε φυλακίζεται ο καθένας τους για 3 χρόνια. Ο κάθε φυλακισμένος σκέφτεται ορθολογικά ως εξής: αν ο άλλος ομολογήσει, τότε καλύτερα να ομολογήσω (οπότε ειπράττω 3 χρόνια φυλακή) παρά να μην ομολογήσω (οπότε εισπράττω 5 χρόνια φυλακή). Αν ο άλλος δεν ομολογήσει, τότε πάλι καλύτερα να ομολογήσω (οπότε αφήνομαι ελεύθερος) από το να μην ομολογήσω (οπότε εισπράττω 1 χρόνο φυλακή).

δίωξης του ατομικού συμφέροντός του, οδηγούνται και οι δύο σε μια λύση που, παρότι λύση ισορροπίας, συνιστά σαφώς υπο-άριστη έκβαση (suboptimal outcome), μια λύση κατώτερη κατά Pareto.[7] Αν όμως οι δύο κρατούμενοι είχαν τη δυνατότητα (α) να επικοινωνήσουν μεταξύ τους ή/και (β) να εμπιστευθούν ο ένας τον άλλο, τότε εξίσου ορθολογικά θα επέλεγαν να μην ομολογήσουν, εισπράττοντας μόνο από 1 χρόνο ο καθένας, επιτυγχάνοντας δηλαδή έτσι τη συλλογικά άριστη έκβαση.

Η σημασία της θεωρίας των παιγνίων και του διλήμματος του φυλακισμένου ειδικότερα έγκειται στο ότι κατορθώνει να σχηματοποιήσει με τρόπο αφαιρετικό ένα φάσμα βασικών χαρακτηριστικών των ανθρώπινων σχέσεων, σχέσεων όπως εγωισμός και αλτρουισμός, συνεργασία και «προδοσία», και το δυναμικό περιεχόμενο της σύγκρουσης μεταξύ ατομικού και συλλογικού συμφέροντος.

Η λογική του παιγνίου του διλήμματος του φυλακισμένου ταιριάζει σε αναρίθμητους τύπους διαδράσεων της κοινωνικής ζωής. Μία από τις θεωρητικά και εμπειρικά πλέον ενδιαφέρουσες περιπτώσεις που μπορούν να σχηματοποιηθούν με όρους θεωρίας παιγνίων είναι οι μη επιδιωκόμενες ή μη αναμενόμενες συνέπειες (unintended or unanticipated consequences) (Merton, 1936 και 1968) (effets pervers, κατά τον Boudon, 1977) των ανθρώπινων ενεργειών, περιπτώσεις δηλαδή όπου η διάδραση ατομικά ορθολογικών συμπεριφορών παράγει απρόβλεπτα, ανεπιθύμητα ή και καταστροφικά αποτελέσματα στο συλλογικό επίπεδο. Οικονομικά φαινόμενα, όπως, π.χ., οι νομισματικές και ευρύτερα οικονομικές κρίσεις (Kindleberger, 1989), εμπίπτουν κατ' εξοχήν στην κατηγορία αυτή: η κατάρρευση μιας τράπεζας μπορεί να συμπαρασύρει και άλλες όταν όλοι οι καταθέτες πανικόβλητοι σπεύδουν να αποσύρουν τις καταθέσεις τους (run on the banks)· κατά μια νεοκεϋνσιανή άποψη, όταν οι επιχειρήσεις προσπαθούν να αντιμετωπίσουν την ύφεση μειώνοντας τους μισθούς, η συνακόλουθη απώλεια αγοραστικής δύναμης μπορεί να μετατρέψει την ύφεση σε πλήρη οικονομική κρίση. Ειδικότερη κατηγορία απρόβλεπτων συνεπειών είναι η αυτοεκπληρούμενη προφητεία (self-fulfilling prophecy). Για παράδειγμα, σύμφωνα με την κλασική μελέτη του Merton (1948), οι μαύροι εργάτες του μεσοπολέμου ήταν απεργοσπάστες επειδή είχαν αποκλειστεί από τα συνδικάτα, και όχι το αντίστροφο· καθώς οι μαύροι εργάτες προέρχονταν από τον αγροτικό

7. Ως, κατά Pareto, άριστη λύση ορίζεται εκείνη κατά την οποία η κατανομή ευημερίας δεν μπορεί να βελτιωθεί για κανένα άτομο χωρίς να μειωθεί η ευημερία ενός ή περισσότερων άλλων ατόμων.

Νότο και ήταν ξένοι προς τη συνδικαλιστική κουλτούρα, οι ηγέτες των συνδικάτων έτειναν να τους αποκλείουν θεωρώντας ότι η παρουσία τους θα αποδυνάμωνε το συνδικάτο, πράγμα που όντως κατέληξε να μετατρέπει τους μαύρους εργάτες σε απεργοσπάστες.

Όλα τα προβλήματα συλλογικής δράσης (Olson, 1965) (επίσης γνωστά και ως προβλήματα λαθρεπιβασίας – free-riding), όπου τα άτομα θα επωφελούνταν από εμπιστοσύνη και συνεργασία αλλά βρίσκουν ατομικά ορθολογική τη δυσπιστία και την «αποστασία», μπορούν να αναχθούν σε μια λογική παιγνίου διλήμματος του φυλακισμένου. Ένα εντυπωσιακά ευρύ φάσμα εμπειρικών κοινωνικών φαινομένων, του μικρο-όσο και του μακρο-επιπέδου, μπορούν να αναλυθούν και να εξηγηθούν ως πολυπρόσωπα παίγνια αυτού του είδους: καθημερινές διαπροσωπικές σχέσεις, γείτονες που προτιμούν να «λουφάρουν» αντί να μοιράζονται τη δουλειά, ουρές στα καταστήματα, εγκληματικότητα, φοροαποφυγή, περιβαλλοντική ρύπανση, συμπεριφορά μειονοτήτων,[8] η ανάπτυξη πολιτικών παρατάξεων,[9] ο πολιτικός ανταγωνισμός και η ψηφοφορία στις εκλογές,[10] εργασιακές σχέσεις, κοινωνικά κινήματα και επαναστάσεις, διακρατικές σχέσεις και διπλωματία, ανταγωνισμός εξοπλισμών,[11] στρατηγική και τακτική της πολεμικής σύγκρουσης, κ.λπ..[12]

Ειδικότερα το πρόβλημα της λαθρεπιβασίας (free-riding) μπορεί, σύμφωνα με τον Schelling (1978), να αναλυθεί ως ένα ομοιόμορφο (uniform) και πολυπρόσωπο (multi-person) παίγνιο διλήμματος του φυλακισμένου. Αυτό μπορεί να ορισθεί ως μια κατάσταση στην οποία:

8. Βλ. Chong, 1991, που εξετάζει το κίνημα δικαιωμάτων των μαύρων στις ΗΠΑ της δεκαετίας του '60 μέσα από μια οπτική γωνία προβλήματος συλλογικής δράσης, εστιάζοντας την προσοχή στα κοινωνικά, ψυχολογικά και ηθικά κίνητρα του πολιτικού ακτιβισμού. Ο Chong τονίζει τη σημασία της ανθρώπινης αλληλεξάρτησης (λόγω της οποίας «συχνά το συμφέρον μας εξυπηρετείται με το να φροντίζουμε για τα συμφέροντα των άλλων»), της ηθικής υποχρέωσης και των κοινωνικών και ψυχολογικών ανταμοιβών, για να εξηγήσει την κοινωφελή δράση (public spirited action), την οποία σχηματοποιεί ως επαναλαμβανόμενο παίγνιο διαβεβαίωσης (iterated assurance game) (Chong, 1991, σ. 232-3).

9. Βλ. Kalyvas, 1996.

10. Εδώ έχει εφαρμογή ένα πλήθος έργων της αμερικανικής κυρίως βιβλιογραφίας που ξεκινούν από το κλασικό έργο του Downs, 1957.

11. Schelling, 1984, σ. 243 επ..

12. Εδώ είναι γνωστό το συναρπαστικό παράδειγμα της τακτικής «ζήσε και άφησε να ζήσουν» («live and let live») που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου των χαρακωμάτων στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι στρατιώτες της πρώτης γραμμής των χαρακωμάτων (ακριβώς λόγω της μακράς διάρκειας και συνάφειας της διάδρασης) συχνά πυροβολούσαν αποφεύγοντας να στοχεύουν τους στρατιώτες του αντίπαλου χαρακώματος αρχεί κι εκείνοι να ανταπέδιδαν την ίδια πρακτική (Axelrod, 1990, σ. 73-87).

α) Υπάρχει η αριθμός παικτών, καθένας με την ίδια διττή επιλογή (δηλαδή, αποστασία ή συνεργασία) και με τις ίδιες αποδόσεις (payoffs).

β) Καθένας έχει μια προτιμώμενη επιλογή (να αποστατήσει, όπως ακριβώς στο δίλημμα του φυλακισμένου που αναφέρθηκε παραπάνω) ανεξαρτήτως του τι θα κάνουν οι άλλοι· η ίδια επιλογή προτιμάται από όλους.

γ) Οποιαδήποτε επιλογή κι αν κάνει ένας παίκτης, είναι σε καλύτερη θέση όσο περισσότεροι είναι εκείνοι που επιλέγουν την άλλη, μη προτιμώμενη εναλλακτική λύση (συνεργασία).

δ) Υπάρχει ένας αριθμός k>1, τέτοιος ώστε, αν k ή περισσότερα άτομα επιλέξουν την μη προτιμώμενη εναλλακτική λύση (συνεργασία) και οι υπόλοιποι επιλέξουν την προτιμώμενη (προδοσία), εκείνοι που επέλεξαν την μη προτιμώμενη εναλλακτική να είναι σε καλύτερη θέση από ό,τι θα ήσαν αν δεν είχαν επιλέξει τη συνεργασία. Αλλά αν ο αριθμός είναι μικρότερος του k, θα βρίσκονται σε χειρότερη θέση από εκεί όπου θα βρίσκονταν αν δεν είχαν επιλέξει την μη προτιμώμενη λύση της συνεργασίας.

Έτσι, αν μια «κρίσιμη μάζα» m>k ατόμων/μελών επιλέξουν να συνεισφέρουν σε μια εθελοντική οργάνωση και οι υπόλοιποι επιλέξουν τη λαθρεπιβασία, τότε όλα τα μέλη θα είναι σε καλύτερη θέση αλλά οι λαθρεπιβάτες θα έχουν επιπλέον δρέψει τις επιπρόσθετες αποδόσεις (payoffs) της «αποστασίας» τους (Schelling, 1978, σ. 217 επ.). Το υπόδειγμα αυτό φιλοδοξεί να εξηγήσει την ύπαρξη και λειτουργία οργανώσεων που παρέχουν συλλογικά αγαθά, την αποτυχία τους όταν δεν το κατορθώνουν, την πιθανή ανάγκη τους να μεταρρυθμίσουν τις εσωτερικές τους δομές και συστήματα κινήτρων, και το βασικό περιεχόμενο που θα έπρεπε να λάβει οποιαδήποτε τέτοια μεταρρύθμιση.

Οι όροι της θεωρίας των παιγνίων έχουν μεταφορική εφαρμογή και σε διαφορετικές – δηλαδή, όχι πλήρως εμπρόθετες (intentional) και μάλλον λειτουργιστικής (functionalist) απόκλισης – θεωρητικές εννοιολογήσεις (βλ. Elster, 1982 και 1983, Part I).[13] Παράδειγμα μιας τέτοιας προσέγγισης είναι η νεομαρξιστική εξήγηση του εργαλειακού ρόλου του κράτους για λογαριασμό της καπιταλιστικής τάξης (βλ. Dunleavy

13. Σε εξαιρετικά περιληπτική απόδοση, λειτουργιστικές (functionalist) είναι οι θεωρήσεις που, μεταξύ των άλλων, επιχειρούν να εξηγήσουν την ύπαρξη ενός φαινομένου του κοινωνικού συστήματος με όρους συνεισφοράς του φαινομένου αυτού στη διατήρηση ή καλή λειτουργία του συστήματος· δηλαδή, μέσα από μια διαδικασία αντίστροφης αιτιότητας (backward causation), οι λειτουργιστικές προσεγγίσεις εξηγούν ένα φαινόμενο με βάση όχι τα αίτια που το προκάλεσαν, αλλά τις συνέπειες που το φαινόμενο αυτό προκαλεί στο ευρύτερο σύστημα στο οποίο είναι ενταγμένο (βλ. Elster, 1983, σ. 49 επ.).

and O' Leary, 1987, σ. 209 επ.). Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, οι καπιταλιστές έχουν παγιδευθεί σε μια κατάσταση διλήμματος του φυλακισμένου, στην οποία η επιδίωξη των ατομικών τους συμφερόντων μπορεί να ζημιώσει τα συλλογικά τους συμφέροντα ως κοινωνική τάξη. Ανταγωνιζόμενοι δηλαδή μεταξύ τους στην υπερεκμετάλλευση του εργατικού τους δυναμικού το οδηγούν στην εξαθλίωση καθιστώντας το ανίκανο να απορροφήσει βιομηχανικά αγαθά. Σώζονται από τα δυνητικώς αυτοκαταστροφικά αποτελέσματα της μυωπικής τους συμπεριφοράς μέσω της παρέμβασης του κράτους, το οποίο (μέσα από εργατικές πολιτικές ή πολιτικές πρόνοιας που επιχειρούν να κοινωνικοποιήσουν το εργατικό κόστος που αλλιώς θα έπεφτε εξ ολοκλήρου στις επιχειρήσεις) δρα για λογαριασμό των μακροπρόθεσμων συμφερόντων της καπιταλιστικής τάξης, σε αντιδιαστολή προς τα βραχυπρόθεσμα συμφέροντα των κατ' άτομον καπιταλιστών.

Αν όμως η ατομική ορθολογικότητα έχει τη δυνατότητα να γεννήσει καταστροφικές εκβάσεις στο συλλογικό επίπεδο, ποιοι ακριβώς μηχανισμοί μπορούν να αποτρέψουν τις κοινωνίες από το να περιπέσουν σε καταστάσεις τύπου διλήμματος του φυλακισμένου; Η κλασικότερη και ενδεχομένως πειστικότερη λύση στο πρόβλημα της συλλογικής δράσης είναι μια οργανωτική δομή που να είναι σε θέση να επιβάλλει στους ατομικούς δρώντες τις συλλογικά άριστες επιλογές (π.χ.: μια νομική/δικαιική τάξη). Η ad hoc δημιουργία όμως μιας τέτοιας δομής από τους ίδιους τους δρώντες θα συνεπαγόταν υψηλό συναλλακτικό κόστος (Eggertsson, 1990, σ. 13 επ.) που θα καθιστούσε τη συνεργασία τους απαγορευτική (βλ. παρακάτω). Για το λόγο αυτόν, είναι απαραίτητο ένα τρίτο μέρος με τη δύναμη να επιβάλει συμφωνίες και συνεργασία και να τιμωρήσει την «αποστασία» προκειμένου να διασφαλιστεί το μακροπρόθεσμο συλλογικό συμφέρον της ομάδας.

Οι στόχοι αυτοί μπορούν να επιτευχθούν με το να αλλάξουν οι ανταμοιβές/αποδόσεις (payoffs) στα διάφορα παίγνια τύπου διλήμματος του φυλακισμένου: για παράδειγμα, η κυβέρνηση αυξάνει τις ποινές της φοροδιαφυγής προκειμένου να υποχρεώσει τους πολίτες να πληρώνουν τους φόρους τους· ή μια οιονεί τοπική κυβέρνηση, η Mafia (Gambetta, 1988), υπόσχεται να εκτελέσει όποιο πρώην μέλος της αποσκιρτήσει. Σε κάθε περίπτωση, αυτό το οπλισμένο με εξουσία κράτους τρίτο μέρος έχει κάθε λόγο να επιδιώκει συστηματικά να επιτύχει τη συμμόρφωση της πλειοψηφίας των κυβερνωμένων και να διατηρήσει τη φήμη και αξιοπιστία του στην προστασία του νόμου και τη δίωξη των παραβατών ως προϋπόθεση μεγιστοποίησης της αποτελεσματικότητάς του (πρβλ. τις «ενώσεις αμοιβαίας προστασίας» – mutual protection associations – του Nozick, 1974, σ. 12 επ.). Επιπλέον της παραγωγής και επιβολής κανόνων, το οπλι-

σμένο με εξουσία κράτους τρίτο αυτό μέρος, μέσω της δικαστικής λειτουργίας, προωθεί τη συνεργασία με το να επιλύει διαφορές μεταξύ ιδιωτικών προσώπων.

Έτσι, το κράτος, σύμφωνα με τη συμβολαιακή (contractarian) πολιτική θεωρία, είναι απαραίτητο για την παροχή δημοσίων αγαθών που δεν μπορούν να παρασχεθούν χωρίς εξαναγκασμό και μέσω εθελοντικής συλλογικής δράσης λόγω του προβλήματος λαθρεπιβασίας όπως αυτό εννοιολογείται στη δομή του παιγνίου του διλήμματος του φυλακισμένου. Στον Leviathan του Hobbes, κατά την ανάγνωση αυτή, ορθολογικά, συνετά (=risk averse) και ιδιοτελή (self-interested) άτομα έρχονται σε συνεργασία προκειμένου να συγκροτήσουν κράτος ως τον μόνο τρόπο διαφυγής από την κατάσταση του διλήμματος του φυλακισμένου.

Ωστόσο, η γραμμή αυτή ανάλυσης οδηγεί σε ένα παραπέρα, ακόμα πιο ενδιαφέρον, ερώτημα: υπό ποιες συνθήκες είναι δυνατόν να υπάρξει εθελοντική συνεργασία χωρίς την χομπσιανή λύση ενός κράτους που να εξαναγκάζει στην παραγωγή εκβάσεων συνεργασίας;

Μια απάντηση στο ερώτημα αυτό επιχειρείται να δοθεί μέσω της ουσιώδους διάκρισης μεταξύ μονόπρακτου (one-shot) και επαναλαμβανόμενου (iterated) παιγνίου διλήμματος του φυλακισμένου. Αν οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και διαδράσεις έχουν τη δομή ενός μονόπρακτου παιγνίου δ.φ., τότε οι εκβάσεις θα είναι ποιοτικά κατώτερες από ό,τι αν τα άτομα είναι αλληλέγγυα μεταξύ τους και εμπιστεύονται το ένα το άλλο. Σε ένα επαναλαμβανόμενο όμως παίγνιο δ.φ., η «αποστασία» δεν είναι απαραιτήτως η κυρίαρχη (dominant) στρατηγική. Σύμφωνα με τον Axelrod (1990), αν οι διαδράσεις έχουν τη μορφή εκτεταμένα επαναλαμβανόμενων παιγνίων δ.φ. (χωρίς να είναι γνωστός ο τελευταίος γύρος), η συνεργασία είναι πολύ πιθανό να προκύψει (αντίθετα από ό,τι θα γινόταν σε ένα μονόπρακτο παίγνιο δ.φ.) απλώς μέσα από την προώθηση του ιδίου συμφέροντος των ορθολογικών ατόμων, χωρίς τη διαμεσολάβηση κάποιας κεντρικής αρχής που να τα υποχρεώνει σε συνεργασία μεταξύ τους (βλ. το επόμενο τμήμα του άρθρου). Η νικηφόρος στρατηγική (winning strategy), στην περίπτωση αυτή, είναι εκείνη που ο Axelrod ονομάζει tit-for-tat (σε ελεύθερη απόδοση: «μία σου και μία μου»), δηλαδή «ένας συνδυασμός του είσαι καλός, εκδικητικός, μεγάθυμος και ξεκάθαρος».[14]

Ο Axelrod διατυπώνει ένα αισιόδοξο υπόδειγμα αυθόρμητης εξέλιξης της συνεργασίας μέσω ενός επαναλαμβανόμενου παιγνίου δ.φ.. Η ισχύς

14. Στο νεότερο έργο του, ο Axelrod (1997) παρέχει μια λεπτότερη και πληρέστερη μικρο-θεμελίωση της θεωρίας της συνεργασίας, λαμβάνοντας υπόψη την κριτική που ασκήθηκε στο *Evolution of Cooperation*.

του υποδείγματος αυτού τείνει ωστόσο να είναι περισσότερο κανονιστική/διατακτική παρά επεξηγηματική, και έχει κατηγορηθεί για χαμηλή προσαρμοστικότητα σε «πραγματικές» συνθήκες (North, 1990). Απαιτεί το υπόδειγμα του Axelrod έναν απεριόριστο αριθμό διαδράσεων μεταξύ των δύο ιδίων μερών που κάθε φορά θα έπρεπε να έχουν μια επαρκώς σημαντική πιθανότητα να ξανασυναντηθούν, έτσι ώστε να έχουν συμφέρον στη μελλοντική τους διάδραση – διότι αλλιώς θα είχαν συμφέρον να αποσκιρτήσουν από τη συνεργασία· για παράδειγμα, νομάδες πληθυσμοί, κατά τη θεώρηση αυτή, έχουν χαμηλότερες πιθανότητες να είναι φερέγγυοι ακριβώς λόγω της μη ανταπόκρισής τους στις παραπάνω προϋποθέσεις.

Τέτοιες συνθήκες σαν εκείνες που απαιτούνται στο υπόδειγμα συνεργασίας του Axelrod δεν απαντώνται συχνά στον «πραγματικό κόσμο». Οι άνθρωποι συνήθως συναλλάσσονται με τρόπο απρόσωπο και με πολλαπλούς αντισυμβαλλόμενους, για τους οποίους συχνά δεν μπορούν να έχουν παρά ελάχιστη πληροφόρηση. Αντιμετωπίζουν ένα «πέπλο άγνοιας» ως προς το πώς οι προθέσεις τους και οι πράξεις τους θα αναγνωριστούν και θα ερμηνευθούν από την άλλη πλευρά.

Επιχειρώντας μια πληρέστερη επεξεργασία της αρχικής ιδέας του Axelrod, ο Douglass North (1990) αναδιατυπώνει το ερώτημα: υπό ποιες προϋποθέσεις θα έτειναν οι συμφωνίες να είναι αυτο-επιβαλλόμενες; Πολύ απλά, ο North απαντά, οι συμφωνίες θα είναι αυτο-επιβαλλόμενες όταν η τήρηση των συμφωνιών αυτών συμφέρει τις αντισυμβαλλόμενες πλευρές – όταν, δηλαδή, με όρους κόστους μέτρησης και επιβολής των συμφωνημένων, τα οφέλη της τήρησης των συμφωνιών υπερβαίνουν τα αντίστοιχα κόστη. Οι συμφωνίες είναι αυτο-επιβαλλόμενες όταν τα μέρη έχουν αρκετή γνώση το ένα για το άλλο (reputation) και εμπλέκονται σε επαναλαμβανόμενες διαδράσεις, όπως συμβαίνει σε μικρές κοινότητες κοινωνικής συνύπαρξης. Εκεί το μετρήσιμο συναλλακτικό κόστος είναι πολύ χαμηλό εξαιτίας ενός πυκνού κοινωνικού δικτύου διάδρασης: η εξαπάτηση κι η αποσκίρτηση από τη συνεργασία θα είναι περιορισμένες ή απούσες διότι απλούστατα δεν αποδίδουν.

Στην πραγματική διαπροσωπική ανταλλαγή, ωστόσο, τα υψηλά συναλλακτικά κόστη των θεσμών εθελοντικής επιβολής (voluntary enforcement institutions) παραμένουν το κύριο δισεπίλυτο εμπόδιο στην αυτο-επιβαλλόμενη συνεργασία. Έτσι, ο North οδηγείται πάλι στην ανάγκη επιβολής από ένα τρίτο μέρος με τη χρήση απειλής εξαναγκασμού. Καθώς δε το συναλλακτικό κόστος ενός καθαρά εθελο-

ντικού συστήματος τρίτου επιδιαιτητή είναι απαγορευτικό, η λύση είναι ένα κρατικό σύστημα αστυνόμευσης και επιβολής των συμφωνιών που μπορεί να λειτουργήσει με το πλεονέκτημα τεράστιων οικονομιών κλίμακος. [Ωστόσο, υπό μια προσέγγιση μεθοδολογικού ατομικισμού και ωφελιμισμού, και αυτή η λύση χαρακτηρίζεται από πλημμελή αποτελεσματικότητα, καθώς παραπέμπει στις γνωστές ενστάσεις της σχολής της δημόσιας επιλογής: εκείνοι που διαχειρίζονται το κράτος θα χρησιμοποιήσουν την εξαναγκαστική του εξουσία για να προωθήσουν το ατομικό συμφέρον τους, σε βάρος του κοινωνικού συνόλου ...].

Παρά το παραπάνω «απαισιόδοξο» συμπέρασμα, ένα σύνολο κανόνων κοινωνικής ηθικής (norms) που λειτουργούν ως άτυποι θεσμικοί περιορισμοί μπορούν πράγματι να συνιστούν πλαίσια εντός των οποίων η τήρηση των συμφωνημένων να καθίσταται σκόπιμη και δυνατή ακόμα και σε έναν περιβάλλοντα κόσμο απρόσωπης συναλλαγής: δεσμοί συγγένειας, διάφορες μορφές πίστης και αλτρουισμού, status μειονότητας που δένει εσωτερικά τις ομάδες στη βάση κοινών αντιλήψεων σε έναν εχθρικό κόσμο: οι παράγοντες αυτοί που αναφέρθηκαν λειτουργούν εν πολλοίς με τρόπο επιμεριστικό (particularistic) προωθώντας ενοποιητικούς δεσμούς κοινότητας και όχι οικουμενικής ισχύος. Κρίσιμης σημασίας είναι η λειτουργία της φήμης (reputation) – εξαρτώμενη από το κόστος της πληροφόρησης. Η προαγωγή της αμοιβαιότητας, ως οικουμενικού τύπου κανονιστικός παράγοντας, παίζει επίσης σημαντικό ρόλο (Becker, 1986). Οι κανονιστικές επιταγές (norms) της αμοιβαιότητας είναι σε μεγάλο βαθμό αυτο-αστυνομευόμενες. Μια ομάδα ή κοινότητα που χρησιμοποιεί στρατηγικές βασιζόμενες στην αμοιβαιότητα (όπως το tit-for-tat που αναφέρθηκε παραπάνω) μπορεί, ως ένα βαθμό, να εγγυηθεί τον «εξοστρακισμό» οποιουδήποτε παραβεί τις κανονιστικές επιταγές της συνεργασίας, καθιστώντας έτσι τέτοιες στρατηγικές ζημιογόνες και, εν τέλει, παραδείγματα προς αποφυγή. (Πράγμα που καταλήγει βέβαια να αναπαράγει παρωχημένες δομές και να λειτουργεί σε βάρος της καινοτομίας και της επωφελούς ετεροδοξίας – αλλά αυτό είναι μια άλλη συζήτηση).

Παρά τα πλεονεκτήματα που αναφέρθηκαν, το παίγνιο του διλήμματος του φυλακισμένου και η θεωρία των παιγνίων γενικότερα αντιμετωπίζουν σοβαρούς περιορισμούς στην επεξηγηματική τους δύναμη. Η αντίστροφη όψη του πλεονεκτήματος της λιτότητας (parsimony) της θεωρίας των παιγνίων είναι ίσως ο υπερβολικός μινιμαλισμός και αναγωγισμός της, η αδυναμία της να ανταποκριθεί στην πολυπλοκότη-

τα της ανθρώπινης διάδρασης, πράγμα που ενδεχομένως περιορίζει την επεξηγηματική της ικανότητα (βλ. Green and Shapiro, 1994). Σχέσεις εξουσίας, λεκτική επικοινωνία μεταξύ των μερών, κακή μνήμη ή ανορθολογική συμπεριφορά, επιρροή τρίτων μερών, εξωτερικά διαρθρωτικά εμπόδια, προβλήματα υλοποίησης (implementation) της επιλογής, καθώς και αβεβαιότητα σχετικά με τις προθέσεις του άλλου παίκτη, όλα αποκλείονται από την τυπική αφαίρεση της θεωρίας των παιγνίων. Εχει επίσης ασκηθεί κριτική στη βάση του ότι η υποσχόμενη από τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής μετάβαση από το μικρο- στο μακρο-επίπεδο δεν είναι τόσο ομαλή και εύλογη όσο εμφανίζεται. Η κριτική είναι πειστική αλλά η συζήτησή της δεν είναι του παρόντος. Μπορεί εντούτοις να ειπωθεί ότι, παρά τις σοβαρές ενστάσεις, το υπόδειγμα παραμένει ένα εργαλείο εξαιρετικής λιτότητας και αφαιρετικής ισχύος για τις κοινωνικές επιστήμες.

ΠΑΙΓΝΙΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ: ΜΙΑ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ

Ανακεφαλαιώνουμε: Η θεωρία των παιγνίων συλλαμβάνει και σχηματοποιεί τις διαδράσεις μεταξύ ατόμων, καθώς επίσης και εκείνες μεταξύ ενιαίων συλλογικών υποκειμένων, π.χ. κρατών, ως ένα παίγνιο. Στο παίγνιο αυτό οι παίκτες (που μπορεί να είναι περισσότεροι από δύο) παίζουν ορθολογικά και ο καθένας διαμορφώνει τη στρατηγική και τις τακτικές του κινήσεις σε σχέση με εκείνες που θεωρεί πως ο άλλος – ως ορθολογικά δρων – θα ακολουθήσει, και με τελικό σκοπό να αποκομίσει το μεγαλύτερο δυνατό όφελος. Μια σειρά συγκεκριμένων παραμέτρων (η ύπαρξη ή όχι πληροφόρησης για τις κινήσεις του αντίπαλου παίκτη, ο ορίζοντας και η διάρκεια του παιχνιδιού, η συγκεκριμένη δομή κινήτρων/ωφελειών που προκύπτουν μετά τη λύση του παιχνιδιού) καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη μορφή που θα πάρει το παιχνίδι. Τρεις δυνατότητες υπάρχουν: α) Το κέρδος του ενός να είναι η ζημία του άλλου, οπότε το παίγνιο είναι *μηδενικού αθροίσματος*, β) και οι δύο παίκτες να βγουν χαμένοι, αν και όχι απαραίτητα σε ίσο βαθμό, οπότε το παίγνιο είναι *αρνητικού αθροίσματος*, και γ) και οι δύο παίκτες να βγουν κερδισμένοι, αν και όχι απαραίτητα σε ίσο βαθμό, οπότε το παίγνιο είναι *θετικού αθροίσματος*.

Αυτή η τελευταία διάκριση έχει μεγάλη πρακτική σημασία. Στο τελευταίο αυτό τμήμα του άρθρου θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στο «παράδειγμα (paradigm) της συνεργασίας». Θα διερευνήσουμε ειδικότερα τις δυνατότητες παραγωγής εκβάσεων θετικού αθροίσματος

με τη βοήθεια πρόσφατων περιπτωσιολογικών αναφορών από το πεδίο τόσο των διεθνών και διεθνοτικών σχέσεων όσο και της εσωτερικής κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης. Η συζήτηση στο τελευταίο αυτό τμήμα του άρθρου θα διεξαχθεί σε αρκετά απλουστευτικό και διερευνητικό τόνο, ιχνογραφώντας μάλλον παρά καταδεικνύοντας το επιχείρημα υπέρ της συνεργασίας.

Σε μεγάλο βαθμό η ψυχροπολεμική περίοδος υπήρξε η εποχή των «αγεφύρωτων» αντιθέσεων και συγκρούσεων. Το κυρίαρχο παράδειγμα (paradigm) του διπολισμού ήταν θεμελιωμένο σε μια πεποίθηση συγκρουσιακή, κατά την οποία υπαρκτός σοσιαλισμός και δυτική αστική δημοκρατία θα ήταν αδύνατο να συμβιβαστούν και η οριστική επικράτηση του ενός θα σήμαινε απαραίτητα την ταπεινωτική ήττα του άλλου. Επρόκειτο δηλαδή για μια αντίληψη μηδενικού αθροίσματος, κατά την οποία μόνο ένας μπορεί να είναι ο νικητής και ο άλλος θα είναι απαραίτητα ηττημένος.[15]

Όμως πάνω από τα ερείπια του παλιού διπολισμού, πάνω ακόμα και από τις ανεξέλεγκτες εθνικιστικές συρράξεις και τα νέα μέτωπα που άφησε πίσω της η κατάρρευσή του, ένα ελπιδοφόρο φάσμα δείχνει να πλανάται. Είναι αυτό της διεθνούς συνεργασίας και πολυμέρειας. Ανερχόμενο υπόδειγμα διεθνούς πολιτικής – αναμφισβήτητα ενθαρρυμένο από την κατάρρευση του διπολισμού – είναι η ειρηνική επίλυση των διαφορών. Με πολύ μικρή χρονική απόσταση μεταξύ τους, τρία σημαντικά μέτωπα σύγκρουσης στον πλανήτη μας εισήλθαν σε πορεία

15. Η περιγραφή αυτή αφορά μάλλον το πλαίσιο προσλήψεων και ιδεολογικών αντιλήψεων, που απέρρεαν από τη δομή του διπολικού συστήματος, παρά την ίδια τη δομή του συστήματος αυτού. Δεν είναι απαραίτητο ότι το μεταπολεμικό διπολικό σύστημα θα έπρεπε απαραίτητα να παράγει έναν νικητή και έναν νικημένο. Πρώτον, διότι, σύμφωνα με μια παλαιότερη «στατική» θεώρηση που ανάγεται κυρίως στον Kenneth Waltz (1964), το διπολικό σύστημα διεθνών σχέσεων παρήγαγε σταθερότητα. Ήταν αυτό που στην καθομιλουμένη έμεινε γνωστό ως η περίφημη «ισορροπία του τρόμου» [άποψη που θεμελιώνεται στη συστημική προσέγγιση που έμεινε γνωστή ως νεορρεαλιστική σχολή (βλ. Waltz, 1979)]. Η ισορροπία αυτή απέτρεπε την τελική σύγκρουση από την οποία θα προέκυπτε ένας νικητής και ένας νικημένος – ή μόνο νικημένοι. Δεύτερον και σημαντικότερο, διότι, αν αντιληφθούμε το διεθνές σύστημα έξω από τους όρους της νεορρεαλιστικής θεώρησης, δηλαδή το αντιληφθούμε όχι ως σύστημα με τη δική του λειτουργιστική (functionalist) λογική αλλά ως παίγνιο, τότε οι δυνατότητες δυναμικής διάδρασης, συμμαχιών και συμπράξεων οδηγούσαν – θεωρητικά τουλάχιστον – σε ένα ευρύτερο φάσμα εκβάσεων από το win-lose σχήμα που αναφέρθηκε. Ωστόσο, το ιδεολογικό σύστημα που οικοδομήθηκε στη βάση δύο ευθέως αντιμέτωπων πόλων παγκόσμιας ισχύος παρήγαγε συγκρουσιακές αντιλήψεις παιγνίου μηδενικού αθροίσματος.

επίλυσης μέσα από ειρηνικές διαπραγματεύσεις και πολιτικές διαδικασίες διαλόγου και αμοιβαίων υποχωρήσεων. Κι όμως, μέχρι και την προηγούμενη δεκαετία, μόνο τολμηροί οραματιστές μπορούσαν να συλλάβουν την ιδέα μιας Νότιας Αφρικής χωρίς «απαρτχάιντ» και με κυβέρνηση δημοκρατικά εκλεγμένη από τη μεγάλη πλειοψηφία των μαύρων Νοτιοαφρικανών, λίγοι είχαν τη δύναμη να πιστεύσουν ότι οι βόμβες του IRA θα σιγούσαν οριστικά πριν από το τέλος του αιώνα μας, και η ελπίδα ειρήνευσης μεταξύ Ισραήλ και PLO ισοδυναμούσε με ρομαντική αφέλεια. Παρότι η αδιαλλαξία των εθνικιστών του ισραηλινού συντηρητικού κυβερνητικού συνασπισμού δείχνει να έχει απωθήσει τα προηγούμενα επιτεύγματα του διαλόγου στη σφαίρα τού – προς το παρόν – απραγματοποίητου, η δημοκρατία στη Νότια Αφρική και η ειρήνη στη Βόρειο Ιρλανδία είναι ήδη πραγματικότητα.

Η επιχειρηματολογία που ακολουθεί χαρακτηρίζεται αναπόφευκτα από υψηλό βαθμό αφαίρεσης χωρίς όμως, ελπίζουμε, να συνεπάγεται και υπεραπλούστευση των βασικών δεδομένων. Χωρίς να ισοπεδώνει κανείς τις λεπτές διεθνοπολιτικές διαπλοκές και ουσιώδεις διαφορές αυτών των τριών «μετώπων», και δίχως φυσικά να αποκλείεται το ενδεχόμενο δραματικής υποτροπής σε ορισμένα από αυτά (όπως ήδη συνέβη με την ισραηλο-παλαιστινιακή συμφωνία μετά την άνοδο του Λικούντ στην εξουσία), παρουσιάζουν ωστόσο ένα κατ' αρχήν κοινό χαρακτηριστικό. Ότι, και στις τρεις περιπτώσεις, θαρραλέες πολιτικές ηγεσίες, και από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές, αγνόησαν τις κραυγές της αδιαλλαξίας και του φανατισμού και προτίμησαν να ανταποκριθούν στο ιστορικό αίτημα της ειρήνευσης. Και κατάφεραν να μετουσιώσουν (όχι αναντίστρεπτα όπως αποδείχθηκε στην περίπτωση του Ισραήλ) το γενναιόδωρο κεφάλαιο διεθνούς υποστήριξης σε υποθήκη συμφιλίωσης και ειρηνικής συμβίωσης για τους λαούς τους.

Οι τρεις αυτές περιπτώσεις αποτελούν το εντυπωσιακότερο ίσως σύγχρονο παράδειγμα μετατροπής μιας αμοιβαία ζημιογόνου σχέσης δυσπιστίας, εχθρότητας, και πολέμου σε σχέση ειρήνευσης, ομαλής συμβίωσης και αμοιβαίας συνεργασίας, από την οποία και τα δύο μέρη πρόκειται να ωφεληθούν σε σύγκριση με τα όσα είχαν πριν επέλθει η ειρήνευση. Δεν είναι τυχαίο ότι και στις τρεις προαναφερθείσες περιπτώσεις προηγήθηκαν μακροχρόνιες διαδικασίες συνομιλιών και διαπραγμάτευσης όπου τα μέρη φυσικά προσήλθαν με ανόμοια διαπραγματευτική δύναμη αλλά με τη διάθεση να φτάσουν σε αμοιβαία αποδεκτή λύση μέσα από διαδικασίες που περιείχαν επιχειρήματα αλλά και επιδείξεις ισχύος, τακτικούς ελιγμούς και χρήση διαπραγματευτικών

ατού, εικονικές μικροϋποχωρήσεις, ενδεχομένως και απειλές, αλλά πάντως έχοντας επίγνωση του ότι χωρίς κάποιου είδους υποχώρηση δεν επρόκειτο να φτάσουν στην κοινά επιθυμητή ειρήνευση. Και στις τρεις περιπτώσεις, οι πρωταγωνιστές μετά την επιτυχή ολοκλήρωση της διαπραγμάτευσης (κατά τα μέσα της δεκαετίας του '90) ανταμείφθηκαν με τεράστια διεθνή προβολή και κύρος, βρέθηκαν αντιμέτωποι με θερμές εκδηλώσεις λαϊκής υποστήριξης αλλά και με κραυγές μίσους από τους ακρότερους των «στρατοπέδων» τους που τους κατηγορούσαν για ενδοτισμό και προδοσία. Οι Ράμπιν και Πέρες βρέθηκαν στο στόχαστρο των ζηλωτών και υπερεθνικιστών Ισραηλινών ως «προδότες» του γένους των Εβραίων, ο Αραφάτ καταδικάστηκε σε θάνατο από τους εξτρεμιστές της Χαμάς, ο ντε Κλερκ κατηγορήθηκε από τους ακροδεξιούς Νοτιοαφρικανούς ότι «ξεπούλησε τη χώρα του στους μαύρους», ο Μαντέλα υπέστη κι αυτός σκληρή αντιπολίτευση από τους ακραίους μαρξιστές ομοφύλους του που τα ήθελαν όλα, ο Μέιτζορ έχασε την κρίσιμη πολιτική υποστήριξη των Βρετανών της Βορείου Ιρλανδίας, και μόνο ο Τζέρυ 'Ανταμς, πολιτικός ηγέτης του IRA, διεξήλθε με ελάχιστες πολιτικές απώλειες.

Είναι κοινή η εκτίμηση ότι και στις τρεις αυτές περιπτώσεις όλα τα μέρη οδηγήθηκαν τελικά σε μια έκβαση επωφελέστερη σε σχέση με την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν πριν από τη διαπραγμάτευση. Για όλα τα μέρη (και τους εκπροσωπούμενους λαούς) η τελική συμφωνία προσέφερε ένα σημαντικότατο «μέρισμα» (dividend) ειρήνης και/ή ελευθερίας. Η συμφωνία σήμαινε λίγο ως πολύ το πέρασμα από την εποχή της ωμής βίας και του πολέμου, της κοινωνικοοικονομικής καταπίεσης και αιμορραγίας και της διεθνούς απομόνωσης σε εκείνην της δι-εθνοτικής συμφιλίωσης, ή έστω της ειρηνικής συνύπαρξης και αμοιβαίας ανοχής, της οικονομικής και κοινωνικής ανόρθωσης και της διεθνούς αναγνώρισης. Όλοι κέρδισαν, άλλοι λιγότερο κι άλλοι περισσότερο. Το σημαντικότερο όμως ήταν ότι κανείς από τους αντιπαρατασσόμενους λαούς δεν έχασε.

Ποιο είναι το εντυπωσιακότερο πολιτικό δίδαγμα των περιπτώσεων αυτών; Συνοψίζεται σε μια πρόταση, που ακούγεται ως παράδοξο αλλά αποτελεί μια από τις σημαντικότερες διαπιστώσεις της θεωρίας των παιγνίων. Η πρόταση αυτή λέει το εξής: «Υπό συγκεκριμένες συνθήκες είναι δυνατόν δύο αντίπαλα μέρη να μπουν σε μια διαπραγμάτευση, να κάνουν και τα δύο ουσιαστικές, αν και όχι ισόβαθμες μεταξύ τους, υποχωρήσεις και να βγουν και τα δύο κερδισμένα σε σχέση με τα όσα είχαν όταν έμπαιναν στη διαπραγμάτευση». Αυτή είναι η ουσία του παιγνίου θετικού αθροίσματος.

Ας πάμε σε ένα άλλο παράδειγμα, στο πεδίο της εσωτερικής πολιτικής αυτή τη φορά. Το σημαντικότερο ίσως μεταπολεμικό πρότυπο εργασιακών σχέσεων και οργάνωσης συμφερόντων είναι το περίφημο «νεοκορπορατιστικό» (neo-corporatist) υπόδειγμα. Το υπόδειγμα αυτό, που προϋποθέτει προηγμένους δημοκρατικούς θεσμούς και ώριμες κοινωνίες πολιτών, αναπτύχθηκε στις Σκανδιναβικές χώρες, στην Αυστρία, σε μικρότερο βαθμό και στη Γερμανία. Στις χώρες αυτές, για να το πούμε εντελώς σχηματικά, κάθε χρόνο, κυβέρνηση και κορυφαίες οργανώσεις εργοδοτών και εργαζομένων κάθονταν γύρω από ένα τραπέζι αποφασισμένοι να επιλύσουν τις διαφορές που προέκυπταν από τα αντικρουόμενα συμφέροντά τους. Δηλαδή, μέσα από μακρές διαπραγματεύσεις και αμοιβαίες υποχωρήσεις (με βαθμιαία συρρικνούμενη, ομολογουμένως, τη διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων από τα τέλη της δεκαετίας του '70 κι έπειτα), κατέληγαν να συμφωνήσουν σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο παραγωγικών σχέσεων και εργασιακής ειρήνης το οποίο όλοι δεσμεύονταν να τηρήσουν, και πράγματι τηρούσαν.

Το νεοκορπορατιστικό υπόδειγμα καταρρίπτει τη μαρξιστική και νεομαρξιστική θέση ότι η ταξική σύγκρουση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας έχει χαρακτήρα μηδενικού αθροίσματος (Panitch, 1981). Δηλαδή, το νεοκορπορατιστικό επιχείρημα υποστηρίζει ότι υπό ορισμένες προϋποθέσεις ο διμερής συμβιβασμός και η αυτοσυγκράτηση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας μπορεί να παραγάγουν και για τις δύο πλευρές μεσοπρόθεσμα αποτελέσματα ανώτερα από εκείνα που θα προέκυπταν από μαχητικότερες στρατηγικές ταξικής σύγκρουσης (Przeworski and Wallerstein, 1988· πρβλ. Regini, 1984). Στα πλαίσια αυτά, ο Peter Lange (1984) αναλύει το νεοκορπορατιστικό υπόδειγμα με όρους παρατεταμένου παιγνίου (iterated game) και δείχνει ότι υπό ορισμένες προϋποθέσεις οι εργαζόμενοι θα ήσαν σε θέση να ξεπεράσουν την ορθολογική τους τάση για «λαθρεπιβασία» (free-riding) (Olson, 1965) σε βάρος του δημόσιου αγαθού της ρύθμισης των αποδοχών τους (wage regulation) και να συναινέσουν σε συγκράτηση των μισθολογικών τους διεκδικήσεων και κεντρικό καθορισμό των αποδοχών τους. Σύμφωνα με τον Lange, οι εργαζόμενοι θα μπορούσαν να συναινέσουν και ατομικά και όχι μόνο μέσω των συνδικάτων τους ακόμα κι αν υποτεθεί, κατά τη στενότερη εκδοχή της ορθολογικής επιλογής, ότι διέπονται από στενά εγωιστική και υλιστική αντίληψη των συμφερόντων τους και απροθυμία να φερθούν αλτρουιστικά. Προϋπόθεση για την ορθολογική αυτή συναίνεση, υποστηρίζει ο Lange, είναι οι συλλογικές διαπραγματεύσεις να έχουν θεσμοποιηθεί και

το παιχνίδι της διαπραγμάτευσης μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων να είναι επαναλαμβανόμενο. Για να παραμένει ορθολογική η συναίνεση αυτή των εργαζομένων πρέπει να ανανεώνεται. Κάθε φορά που αυτό συμβαίνει οι εργάτες μπορούν εκ νέου να αποτιμούν αν η συνεργασία παραμένει προς όφελός τους, συγκρίνοντας την απόδοση διαφορετικών στρατηγικών του παρόντος με τα δυνητικά οφέλη της διατηρούμενης συνεργασίας από έναν μεγάλο αριθμό εργαζομένων μεσοπρόθεσμα, αφαιρώντας πιθανές αβεβαιότητες για το μέλλον. Οι παράγοντες που υπεισέρχονται στον υπολογισμό συμπεριλαμβάνουν την πρόσφατη εμπειρία των εργατών από τη συμπεριφορά των άλλων εργατών, το πολιτικοθεσμικό πλαίσιο και την ειδικότερη οικονομική συγκυρία υπό την οποία λαμβάνεται η απόφαση (Lange, 1984, σ. 118-9).

Δεν είναι τυχαία κατά τις μεταπολεμικές δεκαετίες ούτε η κοινωνική ειρήνη ούτε η ευημερία αυτών των κοινωνιών, που στηρίχθηκε στον «πρακτικό κεϋνσιανισμό» και από την οποία επωφελήθηκαν σημαντικά τα εργατικά και ασθενέστερα οικονομικά στρώματα. Και όπως υποδεικνύει ικανός αριθμός εμπειρικών ερευνών, υπήρχε, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1980, σαφής θετικός συσχετισμός αυτής της δομής νεοκορπορατιστικής οργάνωσης με καλές μακροοικονομικές επιδόσεις.[16]

Πώς συνδέονται τα παραδείγματα των παραπάνω νεοκορπορατιστικών κοινωνιών με αυτά της ειρήνευσης στο Ισραήλ, τη Νότιο Αφρική και τη Βόρειο Ιρλανδία; Και ποιες ακριβώς είναι οι προϋποθέσεις που οδηγούν σε λύσεις συνεργασίας; Αν αναλύσουμε τις περιπτώσεις αυτές στα θεμελιώδη συστατικά τους, καταλήγουμε στα εξής καθοριστικά κοινά χαρακτηριστικά:

α) Σε κάθε περίπτωση υπάρχουν δύο μέρη με αντιτιθέμενα συμφέροντα ή με αμοιβαία «ιστορική» αντιπάθεια και εχθρότητα μεταξύ τους. Παρατηρούμε μάλιστα (όπως, ως ένα βαθμό, στην περίπτωση της Βόρειας Ιρλανδίας) ότι ενίοτε η εχθρότητα αυτή στερείται ορθολο-

16. Βλ. Bresser Pereira, Maravall and Przeworski, 1993, σ. 211 επ.· Armingeon, 1996· Maravall, 1997, σ. 255-6. Το νεοκορπορατιστικό υπόδειγμα, υπό τις σημερινές συνθήκες ραγδαίας διεθνοποίησης της οικονομίας και κρίσης του κράτους πρόνοιας, έχει μάλλον ξεπεραστεί [αν και ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η στρατηγική συλλογικών διαπραγματεύσεων που επίσημα εισηγείται η Ευρωπαϊκή Επιτροπή περιέχει ισχυρά στοιχεία νεοκορπορατισμού – ένα είδος «νεοκορπορατισμού της προσφοράς» (supply-side neocorporatism)]. Η αναφορά του πάντως εδώ έχει σκοπό να επισημάνει τη σημασία της έμφασης που το νεοκορπορατιστικό υπόδειγμα αποδίδει στη συνεργασία αντί για τη σύγκρουση, κι όχι να το εισηγηθεί ως πρότυπο οργάνωσης για τη σύγχρονη κοινωνία.

γικού ερείσματος που να δικαιολογεί την ένταση της βιαιότητας με την οποία εκδηλώνεται.[17] Κύριο χαρακτηριστικό του εθνικιστικού πάθους είναι πράγματι ότι λειτουργεί εν μέρει ως φαντασιακή επαναπροβολή του ιστορικού ή μυθικού παρελθόντος στον παρόντα και μέλλοντα χρόνο κατά τρόπο μη ρεαλιστικό. Καταλήγει έτσι να συνιστά αυτοεκπληρούμενη προφητεία, παγιδεύοντας τις δύο αντιπαρατιθέμενες εθνικές ή εθνοτικές ομάδες σε ένα διαρκή φαύλο κύκλο όπου είναι πλέον δυσχερές να ξεχωρίσεις τον επιτιθέμενο από τον αμυνόμενο, αφού οι δύο ρόλοι εναλλάσσονται μεταξύ τους. Ως ένα βαθμό αυτό το σχήμα, που καθοριστικό γνώρισμά του είναι η αμοιβαία δυσπιστία, λειτουργεί και στην περίπτωση της ταξικής αντιπαλότητας εργοδοτών και εργαζομένων σε συγκρουσιακές κοινωνίες μεγάλης απόκλισης από τη νεοκορπορατιστική κουλτούρα βιομηχανικής οργάνωσης.

β) Σε όλες τις περιπτώσεις όμως τα δύο μέρη δεν έχουν πρακτικά τη δυνατότητα να αποφύγουν την αναπόδραστη και ανεπιθύμητη συνάφεια ή γειτονία τους. Ούτε οι Ισραηλινοί, ούτε οι προτεστάντες της Βόρειας Ιρλανδίας, ούτε οι λευκοί της Νότιας Αφρικής μπορούσαν να εγκαταλείψουν τη γη που είναι και δική τους. Κατά αντίστοιχο τρόπο οι εργαζόμενοι, ως τάξη, είναι «καταδικασμένοι» να συμβιώνουν με τους εργοδότες τους, και αντιστρόφως. Η δυνατότητα εξόδου (exit) είτε δεν υφίσταται πρακτικά είτε, αν υφίσταται, έχει απαγορευτικό κόστος.

γ) Σε όλες τις περιπτώσεις επομένως τα μέρη έχουν μπροστά τους έναν μακρότατο αν όχι διηνεκή χρονικό ορίζοντα συνύπαρξης. Γνωρίζουν ότι το παιχνίδι των σχέσεων και αντιθέσεών τους θα έχει διάρκεια. Το πόση σημασία έχει αυτό φαίνεται από ένα πολύ απλό, υπερβολικά απλό ίσως, παράδειγμα.

Ας υποθέσουμε ότι ο Αντώνης είναι αφερέγγυος και ελαφρώς απατεωνίσκος, εν προκειμένω τύπος που δανείζεται χωρίς διάθεση να εξο-

---

17. Στο παράδειγμα της Β. Ιρλανδίας ο ανορθολογισμός αυτός έγκειται στη δυσαναλογία μεταξύ του (χαμηλού) βαθμού πραγματικής καταπίεσης των καθολικών (σε ένα κράτος όπου – παρά τις όποιες εμπεδωμένες διακρίσεις και προκαταλήψεις – κατά βάση προστατεύονται τα ατομικά δικαιώματα όλων των πολιτών) και της τυφλής βίας που εμπεριέχει η τρομοκρατία. Βεβαίως, εδώ μπορεί να αντιταχθεί ότι, δεδομένης της επιθυμίας των Βορειοιρλανδών εθνικιστών για ένωση με την Ιρλανδία, οποιοδήποτε μέσο εξυπηρετεί το στόχο αυτόν είναι ορθολογικό – άλλωστε, όπως σημειώσαμε, η ορθολογική επιλογή δεν υπεισέρχεται στη διαδικασία σχηματισμού των προτιμήσεων (preference formation). Και είναι πράγματι γεγονός ότι η εκβιαστική χρήση της τρομοκρατίας από τη συγκεκριμένη μερίδα των Ιρλανδών εθνικιστών είναι εκείνη που κατέστησε δυνατή την τελική ικανοποίηση των πολιτικών επιδιώξεών τους.

φλήσει. Έτσι, δανείζεται είκοσι χιλιάδες δραχμές από το γείτονά του Βασίλη, που μένει στη διπλανή πόρτα, και άλλες είκοσι χιλιάδες από το Γιάννη, που τον γνώρισε μια φορά σε ένα πάρτυ και συνδέθηκαν με αμοιβαία συμπάθεια. Ακόμα κι αν ο Γιάννης τού είναι πολύ πιο συμπαθής από το Βασίλη, σε ποιον είναι πιθανότερο ο Αντώνης να επιστρέψει τελικά τα χρήματα; Η ορθολογική απάντηση είναι: στο Βασίλη, με τον οποίο αναπόφευκτα θα έχει τη μεγαλύτερη συνάφεια λόγω φυσικής γειτονίας. Δηλαδή, η προοπτική αναπόφευκτης και επαναληπτικής μελλοντικής επαφής των δύο μερών αποθαρρύνει την «λαθρεπιβασία» και «αποστασία» και τείνει να ωθεί από μόνη της δύο ορθολογικά μέρη σε λύσεις συνεργασίας.

Γυρνώντας πίσω στη βασική μας συζήτηση, ο μακρύς χρονικός ορίζοντας σημαίνει ότι τα μέρη έχουν τη δυνατότητα να ακολουθήσουν μακροπρόθεσμη στρατηγική. Σημαίνει επίσης ότι έχουν υψηλό επίπεδο πληροφόρησης το ένα για το άλλο και επιπλέον ότι το κάθε μέρος γνωρίζει ότι το άλλο μέρος έχει υψηλό επίπεδο πληροφόρησης γι' αυτό. Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι τα αντίπαλα μέρη έχουν περιορισμένα περιθώρια να «μπλοφάρουν» επιδιώκοντας να αποκομίσουν υπερβολικά και παράλογα υψηλά οφέλη σε σχέση με τις παραχωρήσεις που είναι διατεθειμένα να κάνουν, εφόσον μετά θα τα βρουν όλα μπροστά τους. Σημασία εδώ έχει η ισχύς που το κάθε μέρος διαθέτει, και αν η ισχύς αυτή είναι καθαρά συγκυριακού χαρακτήρα (π.χ., οφείλεται στη σώρευση πρόσκαιρων διαπραγματευτικών ατού που θα έχουν εξανεμιστεί μετά το πέρας της διαπραγμάτευσης) ή πιο μόνιμου και διαρθρωτικού χαρακτήρα (π.χ., η πάγια στρατιωτικοδιπλωματική υπεροχή των Ισραηλινών έναντι των Παλαιστινίων – ή, αντίστοιχα, η αποδυνάμωση του παράγοντα της εργασίας ως συνέπεια της διεθνοποίησης και απελευθέρωσης των αγορών). Μια πάγιου χαρακτήρα υπεροχή μπορεί να ενθαρρύνει την περιχαράκωση σε υπερβολικές διεκδικήσεις σε βάρος της επιδίωξης συνεργασίας, περισσότερο από ό,τι μια συγκυριακή υπεροχή. Στους πόρους που συγκροτούν την ισχύ του κάθε μέρους μπορούν να εντάσσονται και στοιχεία «εκβιαστικής δύναμης», όπως η χρήση του όπλου της τρομοκρατίας από τον IRA.

Άρα, το κάθε μέρος θα απορρίψει όποιες από τις αξιώσεις του άλλου είναι «υπερβολικές», ή «παράλογες», σε σχέση και με τους αντικειμενικούς πόρους που το κάθε μέρος διαθέτει, και θα είναι έτοιμο από την πλευρά του να κάνει τις ελάχιστες δυνατές μεν παραχωρήσεις αλλά πάντως μεσο-μακροπρόθεσμα εκείνες που χρειάζονται για να τελεσφορήσει η διαδικασία, δεδομένων των ωφελειών που αναμένονται

από την ολοκλήρωσή της. Σημειωτέον ότι η διάρκεια και η συχνότητα της επαφής και διαπραγμάτευσης έχει βοηθήσει στην αποκρυστάλλωση ορισμένων κανόνων του παιχνιδιού και μιας γενικής συγκλίνουσας αίσθησης «δικαιοσύνης» (fairness) που αποτελεί μέρος των πληροφοριακών πόρων που διαθέτουν τα δύο μέρη.

δ) Ιδιαίτερα σημαντικό επακόλουθο της διάρκειας και συνάφειας στη διάδραση είναι ότι τα μέρη, παράλληλα με τη θέλησή τους να εξαγάγουν τα μεγαλύτερα δυνατά οφέλη από τη διαπραγμάτευση, έχουν και μια σαφή και ρεαλιστική εικόνα των εξαγομένων της διαπραγμάτευσης. Δεν αφήνονται να αποπροσανατολιστούν από περιβαλλοντικές πιέσεις εμπάθειας και αδιαλλαξίας. Γνωρίζουν ότι, αν η διαπραγμάτευση δεν τελεσφορήσει, θα επιστρέψουν στην αρχική τους κατάσταση, με την οποία δεν είναι ικανοποιημένοι. Γνωρίζουν επίσης ότι υπάρχουν λύσεις λιγότερο ή περισσότερο συμφέρουσες για το κάθε μέρος, αλλά πάντως προτιμότερες και για τα δύο σε σύγκριση με την αρχική τους κατάσταση. Δηλαδή, γνωρίζουν ότι το παίγνιο στο οποίο εμπλέκονται έχει και μια λύση (ή περισσότερες από μία), κατά την οποία και οι δύο μπορούν να βγουν ωφελημένοι σε σχέση με το status quo· με άλλα λόγια, γνωρίζουν ότι μπορούν να παίξουν το παιχνίδι της διάδρασης ή διαπραγμάτευσής τους ως παίγνιο θετικού αθροίσματος. Αυτό συμβαίνει διότι έχουν ρεαλιστική γνώση της ακριβούς κατάστασης που τους περιβάλλει αλλά και διότι η ίδια η περιβάλλουσα κατάσταση εμπεριέχει αυτές τις θετικές αντικειμενικές δυνατότητες.

Αυτό δεν συμβαίνει πάντοτε. Πολλές φορές η κατάσταση εμφανίζει μόνο τη δομή ενός παιγνίου μηδενικού αθροίσματος (δηλαδή, μιας συναλλαγής από την οποία το κέρδος του ενός μέρους προκύπτει από ισοδύναμη ζημία του άλλου). Π.χ., το αίτημα εθνικής ολοκλήρωσης της Ελλάδας κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο με αντίστοιχες απώλειες από την πλευρά της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η νίκη των Συμμάχων στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μπορούσε να προέλθει μόνο μέσα από τη συντριβή του ναζισμού. Μετά την επικράτηση όμως εθνικά ολοκληρωμένων, αν και εθνοτικά όχι πάντα ομοιογενών, κρατών στην Ευρώπη, και ειδικά μετά την κατάρρευση του ψυχροπολεμικού διπολισμού, η λογική της πολιτικής οικονομίας τείνει (χωρίς βέβαια να το κατορθώνει πάντοτε) να αναδεικνύει δομές διμερών σχέσεων ειρηνικής συνεργασίας, δηλαδή παίγνια θετικού αθροίσματος που ενέχουν τη δυνατότητα βελτίωσης της ωφέλειας και για τα δύο μέρη.

Παρατηρούμε ότι το στοιχείο της χρονικής διάρκειας και προοπτικής είναι εκείνο που αλλάζει καθοριστικά τις συνθήκες και υποδεικνύει στα μέρη ότι μπορούν να εκλάβουν τη σχέση τους ως παίγνιο θετικού αθροίσματος (Axelrod, 1990· Sugden, 1986). Αν, αντίθετα, τα μέρη βλέπουν τη διάδραση ή γειτνίασή τους υπό συνθήκες προσωρινότητας, ως παιχνίδι ενός ή περιορισμένων γύρων αντί για διηνεκώς επαναλαμβανόμενο, τότε λογικά ωθούνται στο να εξασφαλίσουν τα μέγιστα από τον πρώτο κιόλας γύρο, υπονομεύοντας πιθανόν τις μελλοντικές τους προοπτικές. Π.χ., με μεγάλη δόση αφαίρεσης, έχει υποστηριχθεί ότι ένας από τους κυριότερους λόγους που οδήγησαν στη μαζική αφύπνιση του γερμανικού εθνικισμού κατά το μεσοπόλεμο και την τελική επικράτηση του ναζισμού στη Γερμανία ήταν οι ασφυκτικοί και ταπεινωτικοί όροι που επιβλήθηκαν στην τελευταία από τη Συνθήκη των Βερσαλλιών. Οι Σύμμαχοι εκεί έκαναν το ιστορικό σφάλμα να εκμεταλλευθούν την ισχυρότατη διαπραγματευτική τους υπεροχή στο έπακρο, υποτιμώντας τις μελλοντικές επιπτώσεις μιας τέτοιας ταπεινωτικής ήττας για τη Γερμανία. Αυτό υποδεικνύει ότι μια νίκη που δεν εμπεριέχει τις προϋποθέσεις βιωσιμότητάς της, αλλά εκμεταλλεύεται συνθήκες συγκυριακής υπεροχής ενός από τα δύο μέρη, μπορεί μακροπρόθεσμα να αποδειχθεί πολύ πιο ζημιογόνος από μια «περιορισμένη» αλλά βιώσιμη επικράτηση.

ΣΥΝΟΨΙΖΟΝΤΑΣ

Στο άρθρο αυτό συζητήσαμε τις μεθοδολογικές προϋποθέσεις της ορθολογικής επιλογής και εξετάσαμε το αναλυτικό περιεχόμενο και τα όρια του ορθολογισμού. Διακρίναμε την «κοινωνιολογική» εκδοχή της ορθολογικής επιλογής από την αυστηρά ωφελιμιστική «οικονομική» της εκδοχή, υποστηρίζοντας ότι βάση της νεοκλασικής οικονομικής είναι ο μεθοδολογικός ωφελιμισμός, ενώ βάση της ορθολογικής επιλογής ο μεθοδολογικός ορθολογισμός, τον οποίο προσδιορίσαμε ως υπερσύνολο του μεθοδολογικού ωφελιμισμού. Υποστηρίξαμε επίσης ότι η ανθρώπινη φύση επιβάλλει περιορισμούς στην τυπικά ορθολογική συμπεριφορά, που δεν θα έπρεπε όμως απαραιτήτως να καταταγούν στον ανορθολογισμό. Διακρίναμε μεταξύ καθαρού και ατελούς ορθολογισμού και επιχειρηματολογήσαμε ότι, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, το άτομο είναι δυνατόν να παραμένει ορθολογικό ακόμα και αν οι επιδιώξεις του διαφοροποιούνται πλήρως από την επιδίωξη της ατομικής ωφελιμότητας. Συναρτήσαμε το ζήτημα αυτό με τη διάκριση μεταξύ υποκειμενικών

και αντικειμενικών προτιμήσεων – μερίδα της «σκληρής» οικονομικής ανάλυσης στηρίζεται στις τελευταίες.

Προχωρώντας από τον ορθολογισμό της ατομικής συμπεριφοράς στον ορθολογισμό της στρατηγικής διάδρασης, σκιαγραφήσαμε το δίλημμα του φυλακισμένου (δ.φ.). Αναφερθήκαμε περιληπτικά στο πλήθος των κοινωνικών διαδράσεων που μπορούν να σχηματοποιηθούν με όρους παιγνίου δ.φ., από τα προβλήματα συλλογικής δράσης και λαθρεπιβασίας έως το ζήτημα των ανεπιθύμητων και απρόβλεπτων συνεπειών. Διερευνήσαμε επίσης τους μηχανισμούς εκείνους που αποτρέπουν τις κοινωνίες από το να περιπέσουν σε καταστάσεις τύπου παιγνίου δ.φ., με ειδικότερη αναφορά στην ανάδειξη «διαιτητικών» θεσμών (κράτος ή οιονεί-κράτος), που να επιβάλλουν και να αστυνομεύουν τη συνεργασία μεταξύ των μερών, αλλά και στην ύπαρξη κανόνων κοινωνικής ηθικής με παρόμοια αποτελέσματα. Εντοπίσαμε τέλος την προσοχή μας στα παίγνια θετικού αθροίσματος, προβάλλοντας σε συγκεκριμένες περιπτωσιολογικές αναφορές τους παράγοντες που ενθαρρύνουν τις λύσεις συνεργασίας και την ανάδειξη εκβάσεων θετικού αθροίσματος, δηλαδή ειδικότερα τη συνάφεια, την παρελθούσα διάρκεια και τον διηνεκή έως απεριόριστο χρονικό ορίζοντα διάδρασης μεταξύ των μερών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Armingeon K., 1996, «National governments and their capacity to act», paper to the workshop *The Impact of Parties on Public Policy in Constitutional Democracies*, ECPR Joint Sessions of Workshops, Oslo, 29 March to 3 April 1996.

Axelrod R., 1990, *The Evolution of Cooperation*, London, Penguin.

Axelrod R., 1997, *The Complexity of Cooperation: Agent-Based Models of Competition and Collaboration*, Princeton, Princeton University Press.

Becker G., 1977, *The Economic Approach to Human Behavior*, Chicago, Chicago University Press.

Becker L. C., 1986, *Reciprocity*, London, Routledge.

Boudon R., 1977, *Effets Pervers et Ordre Social*, Paris, Presses Universitaires de France.

Boudon R., 1981, *The Logic of Social Action*, London, Routledge.

Bresser Pereira L. C., J-M. Maravall and A. Przeworski, 1993, *Economic Reforms in New Democracies*, Cambridge University Press.

Γέμτος Π., 1987, *Μεθοδολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος 1, Αθήνα, Παπαζήσης.

Chong D., 1991, *Collective Action and the Civil Rights Movement*, Chicago, University of Chicago Press.

Coleman J. S., 1990, *Foundations of Social Theory*, Cambridge Mass, Harvard University Press.

Downs A., 1957, *An Economic Theory of Democracy*, New York, Harper & Row (ελλην. έκδοση σε επιμέλεια Η. Κατσούλη, 1991, Παπαζήσης).

Dunleavy P. and B. O' Leary, 1987, *Theories of the State*, London, Macmillan.

Dunn R., 1987, *The Possibility of Weakness of Will*, Indianapolis, Hackett.

Eggertsson T., 1990, *Economic Behavior and Institutions*, Cambridge, Cambridge University Press.

Elster J., 1978, *Logic and Society: Contradictions and Possible Worlds*, New York, John Wiley and Sons.

Elster J., 1982, «Marxism, Functionalism and Game Theory: The Case for Methodological Individualism», *Theory and Society*, 11, σ. 453-82.

Elster J., 1983, *Explaining Technical Change: A Case Study in the Philosophy of Science*, Cambridge, Cambridge University Press.

Elster J., 1984, *Ulysses and the Sirens: Studies in Rationality and Irrationality*, Cambridge, Cambridge University Press.

Elster J., 1989, *Nuts and Bolts*, Cambridge, Cambridge University Press.

Elster J., 1993, «Rationality, Emotions and Social Norms», paper presented at the Barnett House, Oxford University, 26.2.1993.

Friedman J. (ed.), 1996, *The Rational Choice Controversy: Economic Models of Politics Reconsidered*, New Haven, Yale University Press.

Gambetta D., 1988, «Fragments of an Economic Theory of the Mafia», *Europen Journal of Sociology*, 29, σ. 127-45.

Green D. P. and I. Shapiro, 1994, *Pathologies of Rational Choice Theory: A Critique of Applications in Political Science*, New Haven, Yale University Press.

Hayek F. A., 1952, *The Counter-Revolution of Science*, Glencoe IL, The Free Press.

Hirschman A. O., 1986, «Against Parsimony», στο Hirschman, *Rival Views of Market Society and Other Recent Essays*, New York, Viking Penguin, σ. 143-160.

Kalyvas S., 1996, *The Rise of Christian Democracy in Europe*, Ithaca, Cornell University Press.

Kindleberger C. P., 1989, *Manias, Panics and Crashes*, New York, Basic Books.

Lange P., 1984, «Unions, Workers and Wage Regulation: The Rational Bases of Consent», στο J. H. Goldthorpe (ed.), *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, Oxford, Oxford University Press.

Maravall J.-M., 1997, *Regimes, Politics and Markets*, Oxford, Oxford University Press.

Merton R., 1936, «The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action», *American Sociological Review*, 1, σ. 894-904.

Merton R., 1948, «The Self-fulfilling Prophecy», *Antioch Review*, Summer, σ. 193-210.

Merton R., 1968, *Social Theory and Social Structure*, New York, Free Press.

Monroe K. R., M. C. Barton and U. Klingemann, 1991, «Altruism and the Theory of Rational Action: An Analysis of Rescuers of Jews in Nazi Europe», στο Monroe (ed.), *The Economic Approach to Politics*, New York, Harper Collins.

North D., 1990, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, New York, Cambridge University Press.

Nozick R., 1974, *Anarchy, State and Utopia*, Oxford, Blackwell.

Olson M., 1965, *The Logic of Collective Action*, Cambridge, Harvard University Press (ελληνική έκδοση σε επιμέλεια Η. Κατσούλη, 1990, Παπαζήσης).

Panitch L., 1981, «Trade Unions and the Capitalist State», *New Left Review*, 125.

Przeworski A. and M. Wallerstein, 1982, «Structural Dependence of the State on Capital», *American Political Science Review*, 82, σ. 11-29.

Raz J., 1986, *The Morality of Freedom*, Oxford, Oxford University Press.

Regini M., 1984, «The Conditions for Political Exchange: How Concertation Emerged and Collapsed in Italy and Great Britain», στο J. H. Goldthorpe (ed.), *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, Oxford, Oxford University Press.

Riker W. H., 1990, «Political Science and Rational Choice», στο J. E. Alt and K. A. Shepsle (eds), *Perspectives on Positive Political Economy*, Cambridge, Cambridge University Press.

Schelling T., 1978, *Micromotives and Macrobehavior*, New York, Norton & Co.

Schelling T., 1984, *Choice and Consequence*, Cambridge, Harvard University Press.

Sen A., 1987, *On Ethics and Economics*, Oxford, Blackwell.

Simon H., 1954, «A Behavioral Theory of Rational Choice», *Quarterly Journal of Economics*, 69, σ. 99-118.

Stigler G. and G. Becker, 1977, «De gustibus non est disputandum», *American Economic Review*, 67, σ. 67-90.

Stigler G., 1981, «Economics or Ethics?», στο S. McMurrin (ed.), *Tanner Lectures on Human Values*, II, Cambridge, Cambridge University Press.

Sugden R., 1986, *The Economics of Rights, Cooperation and Welfare*, Oxford, Blackwell.

Van Parijs P., 1981, «Sociology as General Economics», *Archives Européens Sociologiques*, 22, σ. 299-324.

von Neumann J. and O. Morgenstern, 1953, *Theory of Games and Economic Behavior*, New York, Wiley.

Waltz K., 1964, «The Stability of a Bipolar World», *Daedalus*, 93, σ. 881-909.

Waltz K., 1979, *Theory of International Politics*, Reading, MA, Addison-Wesley.

Williams B., 1976, *Morality*, Cambridge, Cambridge University Press.